

Anmeldelser

Thorkild Andersen: *Datering af fortiden. Om det første danske kulstof-14 laboratorium.* Århus 2007. 104 sider. ISBN 978-87-7934-322-1. Bogladepriis: 148 kr.

I perioden 1946-51 udviklede den amerikanske kemiker W.F. Libby C14- metoden – en på mange måder revolutionerende dateringsmetode, der kom til at få enorm betydning for arkæologien. Metoden kunne give absolutte dateringer frem for bare relative dateringer, som indtil da havde været det bærende princip i de etablerede forhistoriske kronologisystemer.

Allerede i 1951, tre år efter de første amerikanske forsøg med dateringer af forhistorisk materiale, blev der etableret et C14-laboratorium i København – det første udenfor USA. Danmark blev således et foregangsland for C14-metoden i Europa og bidrog i de følgende årtier både til udbredelsen af metoden, men også i nogen grad til udviklingen og forbedringen af denne.

Thorkild Andersens »Datering af fortiden« er en forskningshistorisk beretning, der først og fremmest giver et indblik i baggrunden for det københavnske kulstof-14 laboratoriums etablering, dets historie, forskning og bidrag til metodeudviklingen. Det beskrives også kort, hvordan laboratoriet til sidst blev lukket som følge af udviklingen af AMS C14-metoden, der krævede en betydelig mindre prøvemængde per datering. Bogen er skrevet i et let forståeligt sprog, og der kræves således ingen særlige videnskabelige forudsætninger for at læse og forstå den.

Bogen starter med en beskrivelse af de problemer, arkæologer har haft og stadig har med at datere det voldsomme vulkan-

udbrud ved Santorini (Thera) i bronzalderen for ca. 3.600 år siden. Dette case study illustrerer fint nogle af de dateringsproblemer, arkæologer til tider står over for, og hvor vanskeligt det kan være – selv ved brug af de nyeste naturvidenskabelige metoder – at finde frem til en absolut datering. Den arkæologiske datering af keramikken fra Thera til det 16. århundrede f. Kr. er således ikke forenelig med de dateringer til det 17. århundrede f.Kr., som er fremkommet på baggrund af iskernekronologi, identifikation af år med frost på baggrund af årringsanalyser af træer og de nyeste C14-dateringer – og selv de forskellige naturvidenskabelige dateringer giver intet entydigt resultat. Trods en konstant udvikling indenfor de naturvidenskabelige dateringsmetoder – ikke mindst i forhold til da C14-metoden først blev introduceret for omkring 60 år siden – er der således stadig uløste dateringsproblematikker inden for arkæologien.

De efterfølgende seks kapitler leverer stort set en kronologisk gennemgang af historien lige fra opdagelsen af radioaktive isotoper i 1930'erne (C14 i 1936) og udviklingen af C14-metoden af W.F. Libby i USA i 1940'erne til etableringen af kulstof-14 laboratoriet i København i 1951, og indtil det lukkede i 1992.

At det første europæiske C14-laboratorium blev etableret i København skyldes bl.a. en række forskellige personer. Hilde Levi var i 1947-48 på et studieophold i USA, hvor hun mere eller mindre tilfældigt kom til at arbejde med isotopberigelse for Libby, og hun fik endvidere vigtige kontakter, som det blev muligt at trække på i forbindelse med opbygningen af det danske laboratorium få år senere. Troels-

Smith indså tidligt C14-metodens store potentiale og sendte allerede i 1949 prøver fra St. Åmosen til datering hos Libby, og Helge Larsen fra Nationalmuseet, der kendte til metoden fra et ophold i USA i 1940'erne, blev hurtigt fortalere for, at der skulle etableres et laboratorium i København. Efter at Niels Bohr i februar 1951 erklærede sin tillid til C14-metoden (at få etableret en ny metode kræver ofte en etableret og respekteret forskers støtte!), blev den første C14-komite bestående af en tværvideenskabelig gruppe af forskere fra Nationalmuseet, Danmarks Geologiske Undersøgelse og Zoofysisk Laboratorium på Københavns Universitet oprettet. Den 1. november 1951 blev C14-laboratoriet – med Henrik Tauber som nøgleperson – officielt indviet, og i maj 1952 kunne den første datering foretages.

Laboratoriet kom i de følgende år til at lide under, at man havde valgt stort set at opbygge en kopi af Libbys gittervæg-tæller, hvor prøvematerialet på fast form kom i direkte kontakt med luften i forbindelse med monteringen af prøven – russernes brintbombeforsøg i 1954 og den deraf følgende øgede mængde radioaktivt støv i atmosfæren gjorde det simpelt hen umuligt at foretage dateringer med dette apparatur. Danskerne måtte således gå over til at analysere prøverne på gasform med en gastæller, som i mellemtiden var blevet udviklet i Holland.

Med C14-dateringerne blev det muligt at hænge den forhistoriske kronologi op på en række absolutte dateringer, og især de ældre perioder viste sig dermed at strække sig noget længere tilbage i tid end først antaget. Det kunne endvidere fastslås, at enkeltgravskulturen ikke var samtidig med, men efterfulgte tragtbægerkulturen. De vigtigste dateringer på C14-laboratoriet kom bl.a. til at omfatte overgangen mellem Allerød og Yngre Dryas, overgangen til neolitikum og dateringen af Grauballemanden, som hermed tydeligt kunne fastslås ikke at være den lokale »Røde Kri-

stian,« der var drattet i mosen 100 år tidligere. I bogen beskrives, hvordan de forskellige dateringer gang på gang blev ændret pga. nye dateringer, ny halveringstid, kalibrering osv. Desværre er det til tider svært at finde rundt i disse dateringer, og der oplyses ikke på noget tidspunkt om, hvad de forskellige perioder og genstande dateres til i dag. Ud fra teksten får man således det indtryk, at den nyeste datering af Grauballemanden er 100 f.Kr. (i stedet for 290 f.kr.), at neolitikum starter 3.500 f.Kr (og ikke omkring 3.950 f.Kr), og at overgangen Allerød-Yngre Dryas dateres til 9.500 f.kr (frem for omkring 10.700 f.Kr og uden overhovedet at nævne kalibreringsproblemerne så langt tilbage i tiden). Det er interessant, hvordan dateringerne er blevet revideret op gennem tiden, og det ville have været rart – og mere overskueligt – hvis der havde foreligget en oversigt over denne udvikling i dateringerne evt. bare for udvalgte events såsom agerbrugets indførelse.

Yderligere er det problematisk, at der i bogen ikke angives, om de anførte dateringer er kalibrerede, eller om de repræsenterer konventionelle C14-år. Thorkild Andersen beskriver ellers, hvordan et af de vigtigste bidrag fra det danske C14-laboratorium var med til at fastslå, at koncentrationen af C14 i atmosfæren ikke er konstant, hvorfor C14-dateringer skal kalibreres fx ved hjælp af dendrokronologi. Af hensyn til ikke-fagfolk ville det imidlertid have været ønskeligt, hvis det mere tydeligt var blevet gjort klart, at C14-år ikke er det samme som almindelige kalenderår!

Som set flere gange, når nye naturvidenskabelige metoder er blevet præsenteret, blev arkæologerne i første omgang ovenud begejstrede, da C14-metoden blev introduceret; de regnede med, at alle deres problemer nu kunne løses ved hjælp af denne »magiske sorte boks«. Da de efterhånden indså, at den endnu ikke færdigudviklede C14-metode trods alt ikke kunne besvare alle arkæologiens spørgsmål, bred-

te der sig derimod en vis skuffelse. Mens arkæologer i dag får C14-dateringer ind med modernmælken, var det i starten endvidere svært for arkæologerne – bl.a. C.J. Becker – at forstå den statiske usikkerhed, som var forbundet med C14-metoden og at acceptere, at der ustandseligt blev lavet korrektioner af dateringerne. Der bredte sig således en vis skepsis, som først blev ryddet af vejen, da Tauber på en international kongres i 1958 klart og letforståeligt fik formidlet metodens muligheder og ikke mindst begrænsninger til arkæologerne. Tværvidenskabeligt samarbejde er ikke altid let, og slet ikke hvis folk fra de forskellige discipliner ikke forstår hinanden.

Thorkild Andersen holder sig temmelig strengt til at beskrive den forskning, der foregik på C14-laboratoriet i København, og man skal ikke læse bogen, hvis formålet er at få mere at vide om C14-metoden. I indledningen gives der en ultrakort introduktion til naturvidenskabelige dateringsmetoder, herunder C14-metoden (10 linjer), der ifølge henvisningerne er baseret på Den Store Danske Encyklopædi. Problemerne med C14-metoderne bliver primært indirekte forklaret i forbindelse med beskrivelsen af metodens udvikling, og intet sted nævnes der fx noget om C14-platteauer, og hvilke problemer disse giver. »Wiggle-match« eller »wiggle-metoden« bliver nævnt, men bliver lidt fejlagtigt forklaret som »en C-14 datering, der er kalibreret ved hjælp af dendrokronologi«. Stort set alle C14-dateringer bliver i dag kalibreret ved hjælp af dendrokronologi, mens wiggle-match er, når man udnytter en viden om rækkefølgen på en serie dateringer til at indpasse dem på kalibreringskurven, hvorved der ofte kan opnås et mere præcist resultat. Det virker således som om, at forfatteren ikke altid har helt styr på de begreber, han bruger, og for læsere med arkæologisk baggrund er der desværre også nogle irriterende fejl i bogen bl.a. placeringen af enkeltgravskulturen efter mellemneolitikum, beskrivelser af et pollendiagram,

der ikke stemmer overens med det viste samt en ukritisk/ukommenteret gengivelse af Troels-Smiths henføring af fund fra det tidligste agerbrug ved Muldbjerg til erte-bøllekulturen.

Når man læser bogen, kan man således godt savne en beskrivelse af visse væsentlige aspekter af og problemer med C14-metoden.

Bogen er imidlertid skrevet som en forskningshistorie, og som sådan er det en fin lille bog, der tydeligvis er baseret på utallige timers studier i arkiverne. Bogen er endvidere illustreret med 23 s/h fotos, tegninger og diagrammer bl.a. af udstyr, personer og måleresultater, og teksten er krydret med aviscitater og sågar et digt. Forfatteren har valgt at lave et register til bogen, hvilket er et stort plus (selv om udvælgelsen af ordene i registret tilsyneladende ikke er foregået helt systematisk). Endvidere er der i teksten litteraturhenvisninger i form af slutnoter, og der er en godt tresiders lang litteraturliste til de, der måtte ønske at dykke dybere ned i udviklingen af denne for arkæologien yderst vigtige dateringsmetode.

Nina Helt Nielsen

Institut for Antropologi, Arkæologi og
Lingvistik
Aarhus Universitet

Pauline Asingh & Niels Lynnerup

(eds.): *Grauballe Man – An Iron Age Bog Body Revisited*. Jutland Archaeological Society Publications, vol. 49. Højbjerg 2007. 351 sider. ISBN 978-87-88415-29-2. Bogladepris: 350 kr.

»Grauballe Man – An Iron Age Bog Body Revisited« er et værdigt monument over et af Danmarks kendteste moselig. En gedigen og smukt udført bog bestående af seks dele og 22 kapitler, der tilsammen giver en oversigt over de gamle, men først og fremmest de nye undersøgelser, der er foretaget

af dette moselig. Del 1: »Discovery, Investigation and Conservation 1952« opsummerer fundet af moseliget, og hvad der alt sammen skete med det derefter. Historien begynder i april 1952, da tørvegravere i Nebelgaard Mose finder et velbevaret menneskelegeme. Knap to år efter fundet af Tollundmanden, afgav mosen i nærheden af Silkeborg på ny en kronjuvel til den nationale forhistorie. Dagen efter at liget dukkede op – nøgent, uden andre fund og liggende i en gammel tørvegrav – begyndte bjergningen under ledelse af professor P.V. Glob fra Forhistorisk Museum i Århus. Moseliget blev kort efter med biskoppens tilladelse udstillet i ti dage i Århus. Ikke mindre end 18.000 mennesker benyttede denne lejlighed til at se den rødhårede mand fra mosen tæt på.

Da de sidste gæster var gået, var det forskernes tur: W. Munck, C. Krebs, E. Ratjen, H. Friis, E. Warrer, H. Helbæk og C.H. Vogelius Andersen. Deres iagttagelser førte til den konklusion, at Grauballemanden var død ca. 30 år gammel. Hans død var voldsom som følge af et kraniebrud, et brækket venstre skinneben, og ikke mindst et dybt snit i halsen fra øre til øre. Det havde ramt såvel hans spise- som luftrør. Der kunne ikke påvises sygdomme, kun en begyndende leddegigt og et ikke komplet tandsæt, som må have givet ham smerter. Hans hud var så godt konserveret, at papillærlinerne på hans hænder og fødder kunne »læses«. Endelig afslørede indholdet af hans indvolde et sidste måltid i form af en (korn)grød, som var suppleret med ca. 66 forskellige slags græs og urter (for Glob, der år senere skrev den meget roste *Mosefolket*, var det et umiskendeligt tegn på, at det har drejet sig om et rituelt måltid). Moseligets datering blev på baggrund af mosestratigrafiske og pollenanalytiske undersøgelser skønnet til at være ældre jernalder.

Derefter blev scenen overladt til G. Lange-Kornbak. Han fik til opgave at konservere moseliget i sin helhed og gøre det

klart til udstilling. Han afsluttede garveprocessen i en »kunstig« mose over en periode på 18 måneder og efterbehandlede liget med tyrkisk olie, lanolin, fiskeolie og glycerin. De dele af kroppen, som bedst havde beholdt sin oprindelige form, gav han indsprøjtninger med Cellodal, et syntetisk harpiks. De steder, hvor organer var fjernet, fyldte han op med syntetiske svampe. Det ses tydeligst af ligets fysiognomi, at Lange-Kornbak ville skabe et smukt lig. Det rynkede ansigt, som vi kender fra udgravningsfotografierne, behandlede han således, at det fremtrådte stramt og glat i montren. I de følgende årtier blev der taget prøver af liget til en C14-datering (med resultatet 1640 ± 100 BP) og en blodtype-undersøgelse (fire hvirvler blev fjernet efter anmodning fra amerikaneren William Laughlin). Grauballemanden blev med alle mulige behandlinger holdt i en god tilstand (regelmæssigt smurt med »leather treatment«, smårevner blev fyldt med modellervoks og huller med Cellodal). Siden fundet blev gjort, var han krøbet ca. 9%, ikke mindst pga. vekslende temperaturer og luftfugtighed i montren. Hans forestående 50- års fødselsdag førte til ønsket om at undersøge hans tilstand grundigt. Det ville samtidig være en god anledning til at udstille ham anderledes og bedre, og måske ville nye undersøgelser også kunne give nye informationer om denne mand. Hele processen, som foregik i perioden 2001-2202, beskrives udførligt i del 2 til og med del 5, som tilsammen rummer kapitlerne 3 til og med 19.

I del 2: »New Scientific Investigations – Preparations and State of Preparation« er en lang række forhold omtalt. Bygningen af den klimastyrede montre, analyse af graden af nedbrydningen af den olie og lanolin, som Lange-Kornbak dengang brugte, hvordan man ved hjælp af ultraviolet lys kunne se, hvor vokset er anbragt, rengøring af de fernisbehandlede tænder etc., alt bliver beskrevet omhyggeligt. Konklusionen er, at Grauballemanden har det godt.

At Lange-Kornbak blev hædret med Ridderkorset i 1971 for sit arbejde med dette særlige moselig er derfor ikke ufortjent.

I kapitel 7, begyndelsen af del 3: »In the Scientific Spotlight 2001-2002 Looking Inside Grauballe Man«, begynder rækken af nye undersøgelser, hvor formålet var at få mere at vide om manden selv, hans sundhedstilstand, alder, skader, hårfarve, DNA, osv. Et team bestående af mere end 40 personer var involveret. Det var ikke alle undersøgelser, der gav resultater. DNA-analysen var – ikke helt uventet – negativ, tatoveringer kunne ikke påvises, hans oprindelige hårfarve opklaredes ikke, og den endoskopiske undersøgelse strandede pga. Lange-Kronbaks fyldmateriale.

CT-skanningen og 3D-visualiseringen viste sig derimod værdifuld. Undersøgelsen sandsynliggjorde, at kraniebruddet ikke havde noget at gøre med mandens død, men først opstod efter hans død. En mikroskopianalyse af knoglestrukturen gav en biologisk aldersbestemmelse på ca. 34 (±?). Den odontologiske undersøgelse – underdel af del 4: »New Insights« – viste, at Grauballemanden havde et alt andet end perfekt tandsæt: stærkt afslidte tyggeflader, fire tænder tabt inden døden, en af hans fortænder er brækket, og der er karies i mindst 1 tand (med betændelsesreaktion i knoglen omkring den). Endvidere viste en elektronmikroskopisk undersøgelse en horisontal linje i et antal tandknogler. Dette tyder på en vækstforstyrrelse, han har haft som 2-4 årig, måske som følge af underernæring eller en alvorlig sygdom.

Også indholdet af indvoldene er – et halvt århundrede efter Hans Helbæks opsigtsvækkende undersøgelse – på ny lagt under mikroskop, denne gang med det formål også at kunne give kvantitative udtalelser. Det er forståeligt, at meldrøjen (*Claviceps purpurea*) indtager en central plads i denne efterundersøgelse, for denne parasit har i de forløbne år fostret den tanke, at Grauballemanden kort før sin død fuldt bevidst

kunne være bragt under indflydelse af hallucinerende stoffer, hvilket igen kunne tyde på en rituel kontekst. Forskerne kommer i dette interessante kapitel til en nøgtern konklusion. Hovedkomponenten i mandens sidste måltid – ca. 80% – bestod af ukrudt såsom almindelig spergel (*Spergula arvensis*) og fersken-pileurt (*Polygonum persicaria*), lidt korn – specielt hvede men også havre – og »forureninger« som avner, strårester og græsstængler.

Mængden af meldrøjens sclerotia var sandsynligvis så ringe, at det ikke ville have haft nogen effekt på mandens åndelige tilstand. Altså et fattigt men nærende måltid uden bivirkninger. Undersøgelsen af hans hovedhår viste, at han i månederne op til sin død ikke havde spist den slags måltider. $\delta^{13}\text{C}$ viser 100% terrestriske proteiner og $\delta^{15}\text{N}$ værdierne angiver, at den vigtigste kilde til dette protein skulle være animalske produkter såsom kød og mælk.

Et ikke ubetydeligt aspekt er naturligvis moseligets alder. C14-dateringer angiver imidlertid ikke et præcist resultat. Af de dateringer, der er udført på dele af mandens krop, mener laboratoriet i Århus, at de to bestemmelser, der blev foretaget i 1966 af hans hovedhår, er de mest pålidelige. Denne datering ($2241 \pm 30\text{BP}$) placerer manden i perioden 400-200 f.Kr., han er altså blevet meget ældre og stammer fra den samme tid som Tollundmanden.

Del 5: »Reconstructing Grauballe Man. His Life and Death« indeholder et antal interessante kapitler. Det mest bemærkelsesværdige, men mindst relevante er kapitel 16, som er referatet af en eftersøgning efter hvirvler, der i 1956 blev fjernet med henblik på blodtypeundersøgelse; disse hvirvler blev fundet i en glaskrukke på et museum i Unalaska, Alaska. Men ganske vist ubrugte. Dette illustrerer, hvor let man tidligere omgikkes med det at udlevere prøver.

De andre kapitler behandler den biologiske alder, sygdomme og traumer. Resultatet af disse undersøgelser viser en ca.

30-årig mand (range 28-34), der er 165-170 cm høj, der ikke viste tegn på legemlige skavanker undtagen arthritis-agtige forandringer i rygsøjlen. Han døde en voldsom død. Bruddet på hans venstre skinneben, ca. 10 cm neden for knæet, stammer muligvis fra dødsøjeblikket (fibulaen er i øvrigt ikke brækket). Dødsårsagen var gennemskæringen af hans hals. Formodentlig stod den, der udførte drabet bag ham med et skarpt instrument og skar fra venstre mod højre (i højre side er snittet lidt dybere). Herved blev også halspulsåren skåret igennem.

Del 5 afsluttes med rekonstruktionen af ansigtet. Der gik meget forberedende arbejde med at korrigere kopien af mandens (stærkt deforme) kranie. Ved modelleringen af kopien gik man ud fra statistiske data om hvide mænd i aldersgruppen 40-49 år. Det er ikke klart, hvorfor man netop valgte den aldersgruppe, da man vidste, at manden var blevet dræbt ca. 30 år gammel. Slutresultatet ser i øvrigt meget ældre ud end en mand på 30. Ved rekonstruktionen gjorde man udstrakt brug af fotos, der blev taget i forbindelse med fundet.

Del 6, sidste del: »Bogs and People in the Iron Age« indeholder 3 kapitler. Kapitel 20 handler om moser som steder, hvor der blev gravet tørv, og hvor tørvegravene tjente til deponering af ofre. Moseligene bør da også ses som ofre til højere magter. Forfatter og redaktør P. Asingh finder det ikke sandsynligt, at moseligene er straffede personer – forheksede, lovovertrædere – som simpelthen blev skaffet af vejen i en mose. Men hun udelukker i øvrigt ikke, at den slags individer befinder sig blandt de ofrede.

I kapitel 21 gives en oversigt over moseligene. Det er ikke bogens bedste del. Det indeholder en del påstande, udsagn der ikke kan underbygges med hårde facts, såsom at de fleste moselig blev begravet i en tørvegrav fyldt med vand, og blev holdt på

plads med grene og tørv. Opsummeringen i sig selv indeholder en del sjuskefejl: ikke korrekt stavning af navne, forkert brug af C14-dateringer (»around 375 BC« eller »around 205 BC« i stedet for et tidsrum/periode), forkerte dateringer, et spejlvendt foto (Weerdinge), osv.

I kapitel 22 sammenfattes de forskellige data. Ved en fejltagelse får højre skinneben her et brud i stedet for det venstre.

Grauballe Man er en meget læsevenlig og en smuk og elegant formgivet bog. Hvis man ser på arbejdet som helhed, må vi fastslå, at de nye undersøgelser har stadfæstet gamle observationer (alder, arthritis, brud på venstre skinneben, dødsårsagen), har korrigeret gamle tolkninger (betydningen af kraniefrakturen, meldrøjens indflydelse), og har givet nogle få nye detaljer (få århundrede ældre end formodet, vækstforstyrrelser i barndommen). Men alt i alt bidrager den ikke med nye indfaldsvinkler med hensyn til tolkningen af dette mosepig. Jeg tror heller ikke, at vi kommer det nærmere ved hele tiden at placere moseligene i en international kontekst.

Tidspunktet er kommet til at studere dem i deres regionale og lokale kontekst. Hvordan ligger fundpladserne i forhold til de samtidige bosættelser? Ligger de langt væk eller tæt på? Ligger fundpladsen på eller tæt på en gammel grænse? Er der også fundet andre genstande i moserne, hvor moseligene ligger, eller udelukker disse kategorier hinanden? Findes der måske forskellige typer offermoser? Er der forskelle i beliggenhed i forhold til bosættelserne? Med Grauballe Man er der en god basis for at gå i gang med disse og andre spørgsmål.

Wijnand A.B. van der Sanden
Drents Plateau
Assen
Holland

Oversættelse: *Berit Lund*

Elisabeth Beausang: *Childbirth and Mothering in Archaeology*. Department of Archaeology University of Gothenburg 2005. 151 sider. ISBN 91-85245-17-8. Bogladepriis ikke oplyst.

Døden spiller en stor rolle i arkæologien. Gravene fra fortiden fortæller om glemte folk og deres skikke, og vores opfattelse af fortidens samfund bygger i høj grad på, hvilke gaver den døde fik med sig i graven.

Derimod har livets begyndelse ikke fået nær den samme opmærksomhed i den arkæologiske litteratur. Den åbenlyse grund er, at fødslen ikke på samme måde som døden giver sig til kende i det arkæologiske materiale, men hvis vi ønsker at forstå fortidens mennesker, er begyndelsen på livet mindst lige så vigtig som afslutningen.

Derfor er Elisabeth Beausangs forskning et velkomment initiativ inden for skandinavisk arkæologi. Hun indleder bogen med at undre sig over, hvorfor fødsler og det at være mor ikke fylder mere i arkæologien. Hun vil med bogen gøre oprør mod en fremherskende myte om den »naturlige fødsel«, hvor kvinden stoisk vandrer højgravid og alene ud i busken og kommer tilbage med en lille nyfødt, og for øvrigt fortsætter upåvirket med dagens gøremål. Beausang påpeger, at fødsler i forhistorien har været en mindst lige så smertefuld, alvorlig og risikabel sag som i vores tid, og at der derfor må være en materiel kultur, der afspejler fænomenet.

Hendes tilgang til emnet er tværkulturel, og hun bygger på eksempler fra alle perioder af forhistorien. Hun bruger skriftlige kilder til at understøtte analyser af den del af den materielle kultur, der kan have forbindelse til fødsler, og hendes brug af historiske og nutidige analogier fungerer godt, og på mange måder glider de forskellige kilder til forståelsen af fødselns mangefacetterede natur i fortiden elegant ind og ud mellem hinanden og danner en fin forståelsesramme omkring problematikken.

Et konstant irritationsmoment er dog Beausangs tendens til at blande kønspolitiske aspekter ind i sine diskussioner og argumentationer. Jeg skal være den første til at give hende ret i, at arkæologien i mange år har været domineret af mænd, at der derigennem kan være opstået en skævridding i beskrivelsen af de to køn i fortiden, og at fødsler ikke ligefrem stod højest på de mandlige arkæologers liste over interessante fænomener i fortiden. Men jeg har ingen interesse i at blive mindet om det i hvert afsnit af bogen.

Beausang bevæger sig indenfor den genre af den arkæologiske forskningstradition, der betegnes gender-arkæologi, og som i især dansk arkæologi – ikke mindst blandt mine mandlige kollegaer – har fået ry for at være det arkæologiske svar på rødstrømpebevægelsen. Hvilket er både overforenklet og misvisende. Gender-arkæologi er en teoretisk tilgang til den materielle kultur, der undersøger fortidens menneskers roller og sociale identiteters indbyrdes forhold i samfundet. Her er det *alle* tænkelige roller i samfundet; som kriger, jæger, fisker, pottemager, væver, mor, far, ung, barn og gammel, der analyseres kritisk ud fra den materielle kultur. Væsentlige aspekter af forskningen kredser om biologiske køn, da samfundets opbygning også afspejles i den måde, kønsrollemønstrene forandres, forhandles og nedarves. Dermed er gender forskningen et fornuftigt og relevant tiltag i analyser af fortidens samfundsopbygning.

Derfor ærgrer det mig, at hun ikke kan slippe de kønspolitiske kæpheste, da jeg har en meget stærk formodning om, at det i høj grad vil skræmme en del af de mandlige læsere væk og være med til at bestyrke myterne omkring gender-forskningen – og det er synd, da det tager noget af det fine ved Beausangs vigtige bidrag til den moderne arkæologiske forskning, som i høj grad er relevant for alle.

Ser man bort fra de ovennævnte bemærkninger, så er bogen fremragende. I

kapitel 6 indledes den egentlige gennemgang af de fund, som kunne have tilknytning til fødsler. Beausang har et godt sprog, der levende tager læseren med på en rejse gennem fortidens forskellige fremstillinger af fødsler, som bl.a. kan ses på græske og romerske relieffer.

Selvom der er mange kilder til beskrivelse af fødsler i fortiden, så er det stadig sparsomt med fund, der helt entydigt kan fortælle om fødsler. Der er dog ifølge Beausang en del genstande og anlæg, som kan siges at have direkte tilknytning til fødsler i fortiden – som fødselsstole, amuletter, figuriner, gruber, ildsteder, genstande til smertelindring og særlige forhøjninger, som kvinden kan skræve over eller støtte sig til under selve fødslen.

Moderkagen eller efterbyrden er i mange samfund, både fortidige og nutidige, omgærdet af en vis andagt og mange ritualer. Oftest skal efterbyrden behandles efter helt specifikke forskrifter og begravnes eller brændes. Mange af de tomme lerkar i vådområderne i Nordeuropa foreslås som værende nedlæggelser af efterbyrden under rituelle former i fortiden.

Et virkelig interessant eksempel på et muligt arkæologisk spor efter en fødsel er en grube fundet i Skåne i nærheden af Malmö. Gruben lå lidt væk fra en yngre bronzealderboplads og indeholdt bl.a. bunden af en stor barkæske, hør-neg, en sivmåtte og spor af opiumsplanten. Udgraveren tolkede gruben som en rituel nedlægning, men Beausang argumenterer for, at det kan være resterne efter en fødsel, som er nedgravet et stille sted i nærheden af bopladsen. Det er især barkbeholderen med et mudret indhold, som kunne tænkes at være resterne af efterbyrden, der vækker interesse sammenholdt med resterne af opiumsplanten, der højst sandsynligt er indført fra kontinentet. Planten har en velkendt smertelindrende og beroligende virkning og kan derfor meget vel have været brugt i forbindelse med en fødsel. Sivmåttten kunne være brugt som

fødselsunderlag, men da der aldrig har været taget prøver af fundet med henblik på analyse af spor af menneskeligt blod, så må vi nøjes med Beausangs argumentation, som er overbevisende.

I den sidste del af bogen undersøges moderskabets rolle i arkæologien, og det diskuteres, hvad begrebet indeholder i dag og dermed kunne tænkes at indeholde i fortiden. Diskussionen tager afsæt i et velkendt svensk fund af et skelet fra Barum i Skåne. Skelettet sad i hockerstilling og var udstyret med jagtredskaber – et benspyd med små fastgjorte flintflækker og en benmejsel. Det blev dateret til maglemosekulturen, og med en alder på næsten 9000 år er det Sveriges ældste skelet. Pga. redskaberne antog man på fundtidspunktet i 1939, at skelettet var en mand. Senere analyser viste dog, at manden havde født 10-12 børn i sin 35 år lange levetid!

Det er et klassisk eksempel på, hvor meget arkæologer kan tage fejl af den materielle kultur, når fortidens genstandes funktion og betydning spejles i forhold til vores nutidige kønsspecifikke præmisser. Beausang bruger kvinden fra Barum til at stille spørgsmålstejn ved, hvordan vi skal opfatte kvindens moderrolle i fortiden. Hun påpeger en tendens i arkæologien til at beskrive moderrollen som en biologisk hæmsko for kvinden, hvor barnet holdt hende inden for husets fire vægge og forhindrede hende i at deltage aktivt i samfundet uden for. Ifølge forfatteren indtager kvinden en sekundær rolle i den arkæologiske gengivelse af fortidens samfund. Moderrollen beskrives som begrænsende eller ignoreres i mange tilfælde helt.

Beausang fremhæver, at søskende i høj grad og bedsteforældre i nogen grad har taget sig af de små, så kvinden også kunne bidrage til samfundets overlevelse og trivsel – som eksemplet fra Skånes jægerstenalder, hvor mor gik på jagt og fangede fisk. Dermed åbnes der op for et mere nuanceret syn på moderrollen i fortidens samfund.

Bogen er et friskt pust i skandinavisk arkæologi. Den er informativ og underholdende, samtidig med at velkendte arkæologiske fundgrupper bliver nyfortolket på en overbevisende måde. Den har potentiale til at blive en klassiker inden for sit felt, der dog stadig er nichepræget – trods Beaungs ihærdige forsøg på at få livets begyndelse til at træde ud af dødens skygge.

Jeanette Varberg
Moesgård Museum

Charlotte Hedenstierna-Jonson & Lena Holmquist Olausson: *The Oriental Mounts from Birka's Garrison. An expression of warrior rank & status.* Antikvariskt arkiv 81. Stockholm 2006. 101 sider. ISBN 91-7402-358-6. Bogledepris ikke oplyst.

Bogen tager udgangspunkt i en samling af beslag med orientalsk inspireret ornamentik, som er fremkommet ved udgravningen af den såkaldte Garnison i Birka. Sammenkædningen mellem vikingetidens handelsmetropol i det centrale Sverige og Orienten er langt fra opsigtsvækkende. Tværtimod har den arkæologiske forskning altid været opmærksom på de vidtstrakte kommunikationsnetværk, Skandinavien var integreret i, og forestillingen om vikingerne som rejselystne kosmopolitter med konstant udve er for længst blevet et centralt element i den stereotype fremstilling af tidsperioden. Til gengæld er sammenkædning mellem Birka og krigere noget uvant. I hvert fald på baggrund af det fredfyldte billede af vikingernes handelsmetropoler som primære centre for vareproduktion, handelsvirksomhed og interkulturel udveksling. Dette billede blev udfordret og udvidet igennem netop opdagelsen af garnisonen, en residens for en større enhed af højt specialiserede krigere i direkte tilknytning til handelsmetropolen. Opdagelsen åbnede op for mange nye spørgsmål, og som det fremgår af

forordet, er nogle af disse taget op i bogen, hvilken læseren således åbner med en vis forventningsfuldhed.

I første kapitel bliver den historiske og geografiske scene stukket ud, og her tænkes ikke småt: Fokus sættes på det østlige Middelhav og områderne omkring Sortehavet. Med Vesteuropa helt udenfor kortbladet og Skandinavien beliggende i den nordvestligste periferi opridses det storpolitiske billede for perioden mellem det 8. og 10. århundrede. Vi bliver præsenteret for magyarer, bulgarer, persere, khasarer og selvfølgelig det mægtige byzantinske imperium, som tidens altdominerende politiske og kulturelle aktør i denne del af verden.

Fra det store billede kommer vi i andet kapitel til den lokale kontekst, nemlig selve garnisonen i Birka, som her bliver præsenteret i korthed – desværre for kort. Vi får at vide, at garnisonen bliver etableret i 900-tallet som et planlagt bebyggelseskompleks bestående af forsvarsanlæg, værkstedsarealer og flere halvbygninger, hvoraf specielt én udmærker sig ved dimension og fundinventar. Det sidste kommer til udtryk ved, at hele komplekset indeholder forholdsvis mange våbendele. Enkelte artefakter karakteriseres som højstatus-fund, og specielt inventaret fra den store hal tyder på afholdelse af festligheder af forskellig karakter i selve bygningen.

I bogens første hovedkapitel bliver det empiriske grundlag for studiet præsenteret. Det drejer sig om et stort inventar af bronzebeslag af forskellig form, funktion og oprindelse. Ved fremlæggelsen lægges hovedvægten på funktionelle og stilistiske aspekter. Hoveddelen formodes at have tjent som beslag til bæltter, tasker og diverse former for militært udstyr. Ud fra deres form og ornamentik bliver de delt op i orientalske beslag, herunder beslag til et komplet bælte, byzantinske beslag, hvilke dog synes at være mindre hyppigt forekommende, og til sidst en mindre gruppe af beslag med skandinaviske stilelementer.

Der er blevet gennemført metallurgiske analyser af de sammenhørende beslag til et komplet bælte fra garnisonen. Disse har vist, at metalsammensætningen udviser store ligheder med samme type beslag fundet i Gnezdovo i Rusland. Det fastslås, at de orientalske beslag fra garnisonen øjensynligt indgik i deres primære funktionelle kontekst. Selvom selve fremlæggelsen er interessant læsning med mange små og spændende informations-bidder, kunne man have hjulpet læseren med nogle få kvantificerende oplysninger.

I centrum for bogens andet hovedkapitel står det store komparative materiale, hvor buen igen spændes bredt fra Østskandinavien og Rusland over Ungarn og Bulgarien til det islamiske område. Med baggrund i denne gennemgang bliver beslagene fra garnisonen tidsmæssigt placeret i 800- og 900-tallet. Det formodes, at hoveddelen af de orientalske beslag fundet i Skandinavien og det sydlige Østersøområde oprindeligt er fremstillet i det sydlige og østlige Rusland, hvor de udgjorde almindelige elementer af krigerudrustningen. I det efterfølgende kapitel sættes de orientalske beslag til bæltet og tasker i et større funktionelt og kulturelt perspektiv, bl.a. med udgangspunkt i de mange arkæologiske og ikonografiske belæg for brugen af *kaftanen*. Beslagene fra garnisonen bliver sammenlignet med beslagene fra 900-tals bæltegarniturer af magyarsk/ungarsk type og tilhørende tasker. Det fremhæves, at bæltet ikke alene var af funktionel betydning, men også skulle kommunikere bærerens militære status og ydermere havde enorme sociale, religiøse og rituelle implikationer. Som eksempler anføres bæltets rolle i initiationsritualer hos bl.a. magyarere og bulgarere eller betydningen af bæltet som symbol for aristokratisk rang, bl.a. i Det Karolingiske Rige. For det byzantinske imperium fremhæves bæltet som diplomatisk prestigegave.

I den afsluttende diskussion bliver forskellige problemfelter og spørgsmål taget

op. Helt overordnet slås fast, at beslagene må ses som udtryk for kulturel udveksling og – mere vidtgående – måske en fælles kultur for området mellem Kiev og Birka. Denne kultur adskilte sig åbenbart klart fra den lokale krigerelite, som vi møder i våbengravene i resten af Mälardalen. Først i senere perioder, fra og med 1000-tallet, bliver det orientalske bælteudstyr et almindeligt udbredt fænomen i det østlige Østersøområde. Derudover diskuteres implikationerne af studiet med hensyn til overgangen til kristendommen samt oprindelse og betydning af beslagenes ornamenterik. Forfatterne antager, at bæltene også i Birka bevarede deres oprindelige funktion som markører indenfor en militær og social rangorden. Afslutningsvis tegnes et helhedsbillede af krigerne i Birkas garnison. Disse var åbenbart veludstyrede krigere med dragt og udrustning efter steppennomadisk og specielt khasarisk og bulgarsk forbillede. Det hævdes, at det specielle krigermiljø på garnisonen var betinget af de tætte forbindelser mellem de tidlige protobyer som Gnezdovo, Kiev, Staraja Ladoga og Birka. Tilsammen udgjorde disse steder en kulturel smeltedigel, som skabte sit eget og helt specielle miljø.

Samlet set er bogen af Charlotte Hedenstierna-Jonson og Lena Holmquist Olau-son spændende læsning, som beriger med interessante informationer og inspirerende perspektiver. Specielt den empiriske del vil de fleste nok læse lidt flygtigt, men diskussionen må anbefales for enhver, som har en bredtfaavnende interesse for vikingernes verden – en verden som endnu en gang viser sig at være større, end vi nogen gange tror, og hvor fremmed kultur og ideer kunne blive brugt som ressource. Hvis man skal finde en lille hage ved bogen, må det være manglen på en diskussion af implikationerne af studiet i forhold til vores forståelse af Birka. Hvad betyder f.eks. tilstedeværelsen af krigere med en åbenbart fremmed kulturel identitet for de magtpolitiske forholdt på stedet og specielt stedets

relation til de forskellige politiske aktører i Mälardalen? Sådanne spørgsmål kunne have været sjove at se diskuteret, men så kan man jo gøre sig sine egne tanker...

Hvad kan vi helt konkret bruge en bog om orientalske beslag fra Birka til i forhold til arkæologisk forskning i den sydvestlige del af Skandinavien? Efter anmelderens mening som inspiration til i højere grad at vende blikket mod øst! Selvom denne synsvinkel ikke er ukendt, så er man dog i hvert fald mere tilbøjelig til først at kikke mod syd og vest, når det gælder om at sætte den sociale udvikling i denne del af verden i en større kulturel kontekst. Charlotte Hedenstierna-Jonson og Lena Holmquist Olauson's bog kan tjene som inspiration til at kigge mod øst, og dette perspektiv vil sikkert åbne for mange lige så gode historier som den, vi kan læse om i denne bog.

Andres S. Dobat

Moesgård Museum & Institut for
Antropologi, Arkæologi og Lingvistik
Aarhus Universitet

Michael Cremo & Richard Thompson:

Forbudt Arkæologi. Mørkøv 2006. 331 sider.
ISBN: 87-991496-0-5. Bogladepris:
348,00 kr.

Pseudovidenskab og herunder pseudoarkæologi er kendt for fantastiske teorier og spændende historier om sammensværgelser og skjulte sandheder. Forfatterne til pseudovidenskabelige bøger har ofte et levende og medrivende sprog, der taler direkte til læserens nysgerrighed. Konspirationsteorier ledsager mageløse kendsgerninger, der påstås at blive holdt skjult for folket, fordi den bortgemte viden er i strid med den ortodokse og etablerede videnskabs udlægning af verden. Dan Browns bestseller »Da Vinci Mysteriet« er et fremragende skønlitterært eksempel på genren.

Arkæologien er en taknemmelig videnskab for fantasterne at kaste sig over, og i

slutningen af 1960'erne tjente pseudoarkæologen Erich von Däniken styrkende med penge på sine bestsellere om, hvordan rumvæsner gentagne gange havde besøgt jorden, og at det arkæologiske fundmateriale i høj grad afspejlede dette. Hans teorier vandt stor udbredelse, og selv i dag giver hans teorier genlyd i plottet i George Lucas og Steven Spielbergs nyeste film fra 2008; »Indiana Jones og krystalkraniet«.

Med »Forbudt Arkæologi« har vi fået et nyt skud på stammen af populære bøger med et pseudoarkæologisk indhold, men i modsætning til von Däniken har Forbudt Arkæologis forfattere et andet formål med bogen end at tjene penge. De er begge to munke i den religiøse Krishna-bevægelse, der er en forgrening af den indiske vediske hindu-tradition. Den danske udgiver af bogen er Leif Asmark Jensen, der gennem 25 år har været medlem af Hare Krishna, og han er også formand for Dansk Selskab for Intelligent Design.

Formålet med bogen er således ikke, som hos von Däniken, økonomisk, men religiøst. Bogens forfattere udfordrer den etablerede videnskabs grundpille, Charles Darwins »Arternes Oprindelse« fra 1859 og påstår med udspring i deres egen kreationistiske tro, at det evigt eksisterende menneske rent faktisk kan eftervises arkæologisk. Det vil sige, at de i Forbudt Arkæologi bruger 331 sider på at sandsynliggøre, at mennesket ikke er udviklet fra tidlige hominider, men altid har vandret på jorden siden tidernes morgen.

Cremo og Thompsons argumenter kan opdeles i to grupper. Første del tager udgangspunkt i fund fra arkæologiens barndom i det 19. og starten af det 20. århundrede, som senere er udeladt i den arkæologiske litteratur. Det er for det meste gamle avisudklip og artikler udgivet i mere eller mindre tvivlsomme tidsskrifter, der udgør litteraturlisten. Fundene varierer fra millioner af år gamle hvalknogler med påståede snitsår fra flintredskaber og tvivlsomme redskaber med en alder på op mod 50 mil-

lions år til en mystisk metalvase på mere end en halv milliard år og menneskeskeletter af usandsynlig høj alder.

Den anden del sår tvivl omkring de godkendte palæoantropologiske fundes datering og deres ægthed. Formålet er at eftergive, at forfatternes argumenter for det evige menneske i del 1 kan være mindst lige så gældende som de etablerede palæontologers teorier i del 2. Til yderligere at underbygge deres egne teorier henter forfatterne eksempler i kryptozoologiens vildmennesker som Bigfoot og Yetien, som er bjergmennesker, der skulle være nulevende Neandertalere eller Homo Erectus. Hvis de arter, vi skulle udspringe fra, stadig lever i blandt os, så må mennesket altså ikke stamme fra dem, men være ældre.

Argumenterne er fragmentariske og anekdotiske, og de forholder sig sjældent til det arkæologiske materiales beskaffenhed. I mange tilfælde afslører teksten, at de ikke har forstand på arkæologi, men udgiver sig for at have det. Begreber er tydeligt misforståede, som når Venus fra Willendorf, en 30.000 år gammel figurine, hensættes til neolitikum, og deres indsigt i den arkæologiske stratigrafiske metode er direkte pinlig. De manipulerer i høj grad med materialet, paradoksalt nok sådan, som de anklager den etablerede arkæologi for at gøre. Forfatterne selv indleder ellers med at skrive, at de ikke tror, at der indenfor arkæologien findes en særlig bevægelse, der forsøger at manipulere fund efter en given teori. Men det er helt tydeligt det, som de igen og igen postulerer i deres bog. Deres bevisførelse bygger i høj grad på anklager imod, hvad de kalder ortodoks arkæologi og en af bogens undertitler – arkæologi som blodfejde – beretter om, hvordan en arkæologisk lokalitet i Canada antageligt blev lukket ned pga. fund af usædvanligt gamle rester af det moderne menneske. Beviserne blev, som i en god krimi, bortskaffet, og de indblandede arkæologer blev afskediget i vanære. Her gør forfatterne det tydeligt for enhver, at den etablerede

videnskab ikke tåler fund, der modsiger vores børnelærdom om arternes oprindelse, og derfor blev beviserne i Canada effektivt fjernet.

Bogens sprogbrug er ekstremt værdiløst og subjektiv på grænsende til det komiske, og forfatternes teori om det evigt eksisterende menneske er umuligt at modbevise, da den bygger på tro. Argumenterne er bygget op om en forestilling om, at den etablerede videnskab medvidende og koldblodigt holder en sandhed skjult for alle andre. Og da bogen er blevet totalt ignoreret i fagkredse, bruger Cremo og Thompson også det til at bekræfte dem selv i, at de har ret med hensyn til den ortodokse arkæologis hensigter om at fortie sandheden, som de mener alligevel at have fundet frem til. Her kan ingen fornuftige videnskabelige argumenter trænge igennem.

I en DR2-udsendelse fra 2007 sammenligner Cremo sin opdagelse med, at hvis hele verdens arkæologi var repræsenteret i et stort museum, så fik almindelige mennesker kun lov til at komme ind i et rum, men han havde fundet en nøgle, som kunne låse alle rum op.

Det er en meget smuk metafor, men at tro at man ved at læse fantastiske artikler – fra arkæologiens barndom og ofte uden nogen som helst videnskabelig værdi – kan have svaret på en af arkæologiens største gåder, nemlig menneskets oprindelse, er en anelse overmodigt. Det er som om, at forfatterne ikke skænker den manglende arkæologiske metode en tanke, og i stedet holder de sig til usikre geologiske dateringer og afviser C14-dateringer, når sådanne foreligger. Det er ganske enkelt pseudovidenskab på højt plan drevet af et fantasifuldt: »Hvad nu hvis...«.

Selvfølgeligt har vi langt fra afdækket alle fortidens aspekter, og menneskets udvikling vil helt sikkert blive revideret mange gange i tidens løb, og det kan bestemte ikke afvises, at det moderne menneske vil vise sig at være ældre end hidtil antaget. Men opdagelserne vil ske i kontrol-

lerede udgravninger ledet og udført af trænede arkæologer, der med mere end 100 års akkumuleret videnskabelig metode og erfaring i rygsækken kan give os sandsynlige svar.

Hvorfor så anmelde en bog som denne i et anerkendt arkæologisk tidsskrift? Hvorfor ikke bare ignorere den? Fordi den underminerer den arkæologiske forskning, og man skal have et rigtigt godt kendskab til det arkæologiske materiale for at kunne gennemskue bogens formål. Forbudt Arkæologi er et direkte fremstød mod arkæologien og fremstiller faget som en dårlig og fordærvet videnskab. Bogen er den sidste i en lang række angreb på det uafhængige videnskabelig grundlag, som vores moderne verden er bygget på.

I 2009 er det 150 år siden, at Darwin skrev sin bog om Arternes Oprindelse, der dengang var et oprør imod den religiøse skabelsesberetning. Nu 150 år efter kommer der modangreb fra religiøse organisationer i form af Intelligent Design Teori og andre kreationistiske ideer. Von Dänikens pseudoarkæologi var til at trække på skuldrene og smilebåndet af, men religiøse absolutte teorier er langt mere alvorlige, og noget den arkæologiske debat bør forholde sig til. Især når faget igen og igen ser sig indblandet i anskueliggørelsen af sandheder i religiøse dogmer, som i eksempelvis Jehovas Vidners særudgave af Vågn op! november 2007 med titlen: Kan man virkelig stole på Biblen? Hvor det konkluderes at, »... som vi har set, bekræfter mange (arkæologiske red.) fund – nogle gange ned til mindste detalje – at Biblen er pålidelig, nøjagtig og derfor virkelig til at stole på«.

Intelligent Design teorier bliver også mere og mere udbredte, og der bygges endda museer i USA, der formidler budskabet. Derfor er det vigtigt, at vi vedbliver med at fastholde god videnskabsetik og forklarer alle, der vil lytte, hvorfor pseudoarkæologi *ikke* er en videnskab, og at vi gerne viser alle rum i vores museum frem

til alle, for vi har virkelig intet at skjule – hvor kedeligt det end lyder.

Jeanette Varberg
Moesgård Museum

Anne Katrine Gjerløff: *Fejder om fortiden.* Fra Als og Sundeved nr. 85. Sønderborg 2007. 128 sider. ISBN 978-87-87153-54-6. Bogladeprijs: 165 kr.

»Fejder om fortiden« er titlen på en ny permanent udstilling på Sønderborg Slot, der åbnede i september 2007. Udstillingen fortæller om arkæologiens videnskabeliggørelse i 1800-tallets midte, på en tid hvor nationalstaten udvikledes som begreb og ideal. Arkæologien blev sammen med sprog- og folkeminddeforskningen redskaber i de unge nationalstaters tjeneste. Det måtte føre til konflikter – og gjorde det – blandt andet i det dansk-tyske grænseland.

Disse fejder om fortiden i Sønderjylland har historikeren Anne Katrine Gjerløff, der også har lavet oplægget til udstillingen, skrevet en indbydende lille bog om. Gjerløff har ved flere lejligheder – blandt andet i Kuml 2001 – skrevet om dansk arkæologis forskningshistorie, så læserne er i trygge hænder. Over cirka 80 velillustrerede sider fortæller Gjerløff i korte og præcise afsnit om nationalromantikens opståen, guldhornenes betydning som nationale symboler – tyveriet af rekonstruktionerne i september 2007 og mediernes dækning deraf har hun også fået med – arkæologiens oprindelse, oldtiden og nationalismen, Danevirke, Flensborgsamlingen, Nydamfundet, samlere og lokalpatrioter i Sønderjylland, museet i Sønderborg, retten til oldtiden og til sidst om brug og misbrug af oldtiden.

Læsere af f.eks. Stine Wiells bøger »Flensborgsamlingen 1852-1864 – og dens skæbne« (1997) og »Kampen om oldtiden – nationale oldsager siden 1864« (2000) vil kunne nikke genkendende til flere af de

behandlede temaer og problemstillinger. For kendere er der ikke meget nyt at hente i Gjerløffs bog. »Fejder om fortiden« er tænkt som en bred, populærvidenskabelig fremstilling, og som sådan er den yderst vellykket. Noter og litteraturhenvisninger er der i sagens natur ingen af i bogen.

Gjerløff har lavet en emneopdelte litteraturliste, der i overskuelig form præsenterer læseren for en væsentlig del af litteraturen om de behandlede emner. Listen kunne have været mere udførlig, men er bestemt brugbar for den interesserede læser, der ønsker at fordybe sig yderligere i emnerne.

Ser vi på fejderne, bruger Gjerløff mest krudt på at fortælle om uoverensstemmelserne mellem danske og tyske i perioden frem til og med Genforeningen i 1920.

Det er i og for sig rimeligt nok, men denne anmelder kunne godt have ønsket sig, at der var blevet brugt lidt mere spaltepads på den efterfølgende tid. Det største danske nazistparti DNSAP's dyrkelse af den nordiske oldtid beretter Gjerløff fint om. Men fokus flyttes fra det slesvigske område, hvor der jo ellers er nok at tage fat på fra perioden 1930-1945. Det til tider anstrengte forhold mellem Nationalmuseet og museet i Kiel for eksempel. Det samme gør sig gældende med tiden efter 1945.

Gjerløff kunne godt have omtalt Poul Nørlands udleveringskrav efter krigen, der blandt andet omfattede Nydambåden, og diskussionerne om Danevirkes status og bevaring.

Vi har heldigvis, som det også påpeges i bogen, lagt fortidens stridigheder med vor tyske nabo på hylden. Det havde været rart, hvis Anne Katrine Gjerløff havde skrevet mere udførligt om, hvornår og hvordan vi nåede dertil.

Ovennævnte indvendinger hører til i petitesseafdelingen og skal ikke forhindre undertegnede i at anbefale Kumls læsere at anskaffe sig et eksemplar af »Fejder om fortiden« og at besøge udstillingen af samme navn i Sønderborg, næste gang de er på de kanter.

Foruden Anne Katrine Gjerløffs hovedtekst er bogen udstyret med forord og efterskrift af Inge Adriansen samt årsberetninger fra Historisk Samfund for Als og Sundeved og Museum Sønderjyllands underafdelinger: Sønderborg Slot, Cathrinemindes Teglværk og Dybbøl Banke.

Lars Schreiber Pedersen
København

Joakim Goldhahn: *Hällbildsstudier i Norra Europa – trender och tradition under det nya millenniet*. Gotarc Serie C, Arkeologiska Skrifter No 64, Göteborgs Universitet. Göteborg 2006. 193 sider, ISBN 91-85245-26-7. Bogladepris ikke oplyst.

Betegnelsen hellebilleder benyttes som et samlebegreb for både helleristninger og hellemaalier. Alene på grund af mængden er det først og fremmest helleristningerne, som er i fokus i den foreliggende bog – et af den særdeles produktive forsker Joakim Goldhahns seneste værker. Hvad der betegnes som helleristninger er ganske omfattende. Nogle billeder er indridsede (»ristede«), mange er indhuggede; nogle billeder er mere eller mindre bærbare, andre er stationære på fast klippe; nogle billeder er anbragt i en »lukket« kontekst, i grave, andre er »åbne«, på helleristningsfelterne. Der er tale om forskellige traditioner i tid og rum, som strækker sig fra mesolitikum til jernalderen, ja helt op til nyere tid. En væsentlig del af publikationer og diskussioner omhandler bronzealderens (»sydkandinaviske«) tradition, der fortsætter i førromersk jernalder.

Joakim Goldhahns bog udgør en oversigt over tilstanden i dag indenfor forskningen i helleristninger og hellemaalier. Der er således ikke tale om en publikation af egne forskningsresultater med udgangspunkt i specifikke problemstillinger og fundkomplekser eller en dybdybende analyse af bestemte traditioner. Til gen-

gæld får vi præsenteret de store mængder af artikler og bøger, som er publiceret om emnet i årene omkring årtusindskiftet. Der ses også tilbage, idet en række ældre, »klassiske« værker på passende steder inddrages. Bogen er logisk og klart disponeret. Efter en indledning findes en række regionale oversigter, hvor læseren område for område bliver oplyst om de seneste forskningsresultater, nyfund og undersøgelser (kapitel II). Norden er opdelt i 27 områder fra Bornholm, det øvrige Danmark og Skåne i syd til Nordnorge, Nord sverige og Finland i nord.

Efter denne grundige geografiske oversigt følger en tematisk oversigt, som behandler en række veldefinerede emner (kapitel III). Der startes med et afsnit omkring tolkning af hellebilleder. Her ses dels på tolkninger og tolkningsmuligheder i et generelt metodisk lys, dels på de mere praktiske indfaldsvinkler ved den primære tolkning af billederne. Det påpeges, at tolkningen af det enkelte motiv i høj grad kan anses som afhængig af den forhåndenværende dokumentation. I manglen på nyere dokumentationer anvendes ofte reproducerede, som er mere end 100 år gamle. Man bør – også når ældre forlæg benyttes – huske, at forskellige forskere kan »se« forskellige ting på det samme felt.

I det næste afsnit berøres bevaringsmæssige og antikvarisk forvaltningsmæssige problemer. Mange helleristninger er truet af forvitring. Diskussion omkring formidlingen af ristningerne nævnes. Der ses bl.a. på spørgsmål som: i hvor høj grad er det forsvarligt at male en betydningsfuld helleristning op, for at besøgende lettere kan få et indtryk af motiverne?

Et større afsnit (s. 73-86) er viet til forhold omkring dokumentation af hellebillederne. Der findes mængder af metoder, hvormed de kan dokumenteres: Opmåling, kalkering på plastfolie, frottage på papir, natfotografering under skrålys, digitalfotografering, herunder billedbearbejdning og udførelse af digitalgrafik, og i de

senere år laserscanning. I modsætning til en almindelig udgravning kan et hellebillede dokumenteres igen og igen. Resultatet behøver ikke nødvendigvis at blive helt det samme hver gang. Jeg kan i denne sammenhæng tilføje, at det er en vældig god idé, at flere arbejder sammen ved dokumentationen af den enkelte helleristning; herved undgås det, at en enkelt person »flyver ud ad tangenten i ønsketænkning«, og hvis der er ressourcer dertil, så bør flere hold arbejde uafhængigt af hinanden for yderligere at opnå en slags »konsensus«.

Goldhahn påpeger (s. 81-82), at selvom dokumentationsmetoderne bliver stedse mere forfinede, så er en dokumentation, uanset hvem der udfører den, altid en reduktion af virkeligheden – en tolkning: »Vad som är hugget i sten och vad som inte är det, kommer alltid att vara en bedömningsfråga som måste avgöras från fall till fall«. Goldhahn fortsætter med at skrive, at meget hviler på den antagelse, at man i selve dokumentationsarbejdet kan skelne imellem, hvad der er skabt af mennesker, og hvad der er upåvirket, nemlig natur. Hvor slutter det menneskeskabte, og hvor begynder naturen? Det er naturligvis vigtigt at forsøge at adskille de bearbejdede partier fra, hvad der ej er indhugget. Men Goldhahn har en væsentlig pointe her, når han fremhæver, at man herved ofte kommer til at arbejde med en forældet kunstopfattelse, hvor klippen opfattes som et passivt element for »forhistoriens kunstner« – som et maleris lærred. Det fremhæves, at i de senere år er klippen egen tekstur og karakter blevet inddraget og diskuteret i forbindelse med forståelsen af hellebillederne. Det er blevet klart, at dele af det »naturgivne« i mange tilfælde kan indgå i hellebillederne og deres komposition. F.eks. kan naturlige furer i klippen være en del af et skibsbillede, eller de kan markere afgrænsninger mellem forskellige motivgrupper. Hvordan kan sådanne træk rent praktisk inddrages i en publikation af dokumentationen? – det er

nogle af de spørgsmål, der tages op i dette afsnit.

I de to følgende afsnit gennemgås, hvad der i de seneste år er skrevet om historikken indenfor hellebilledforskningen (s. 86-88), og hvad der er skrevet omkring de forskellige billedmotiver (s. 89-90). Hvad angår billedmotiverne er der først og fremmest tale om en praktisk anvendelig liste, hvor den nye litteratur angives i forhold til motiver eller motivgrupper som f.eks. »bjørne og bjørnejagt«, »pløjescener«, »skåltegn« eller »vogne«.

Et forholdsvis nyt felt indenfor forskningen er udgravninger omkring hellerne, hvor der netop omkring årtusindskiftet er sket meget. Der gives i afsnittet »Digging rock art« (s. 91-94) en oversigt over disse resultater med henvisning til de foreløbige publikationer. Der skal ikke her gås i detaljer, men det kan fremhæves, at fra Finland, Norge, Sverige og Danmark er der fremkommet en række spændende fund, der synes at angive ritualer omkring klipperne med hellebilleder – spor af ritualer, som ikke nødvendigvis eller altid kan tilknyttes samme tid som udførelsen af hellebillederne.

I det følgende afsnit (s. 94-98) ses på de få nye arbejder, hvor der arbejdes med relationen mellem hellebilleder og bopladser. Til gengæld har der ikke været nogen mangel på studier af landskabsmæssig art (s. 98-103). Goldhahn fremhæver det banale faktum, at en særlig kvalitet ved hellebillederne er, at de som regel findes, hvor de blev lavet. »Denna egenskap gör att hällbilder lämpar sig väl för olika landskapsteoretiska studier. Under det senaste decenniet har studiet av hällbildernas rumsliga placering främst hämtat näring ur antropologiska och fenomenologiska teoribildningar och en rad intressanta studier har presenterats«. Goldhahn funderer over, hvorfor der er så få forskere, som i deres studier har taget hensyn til landskabernes skiftende karakter igennem tid. Da havet mange steder, bl.a. i Bohuslän, har sænket sig meget siden

bronzealderen, har landskabet set ganske anderledes ud end i dag. Spørgsmål kan stilles som: »På vilket sätt förändrades en hällbilds innebörd, platsens betydelse, när dets närmiljö förändrades, exempelvis på grund af landhöjning?» Johan Ling har på det seneste i høj grad beskæftiget sig med sådanne problemer.

Derpå findes et afsnit, hvor forskningen i hellebilleders relation til grave gennemgås (s. 103-107) og et afsnit, hvor der ses på hellebilledernes vidnesbyrd omkring kontakter med omverdenen (s. 107-109). Goldhahn understreger her, at de sydsandinaviske hellebilleders relation til den store verden altid har været et kontroversielt spørgsmål, og dette gælder også i dag. Goldhahn gør rede for studier, der bl.a. centrerer sig om bestemte motiver og deres modsvarigheder i det østlige middelhavsområde, og tilsvarende gøres der rede for de arbejder, hvor man har stillet sig kritisk til sådanne tolkninger. I et kort afsnit (s. 110) ses der på arbejder med et genderteoretisk perspektiv.

Den tematiske gennemgang afsluttes med et afsnit om religion og ritual (s. 111-116) og et afsnit om shamanisme (s. 116-118). Netop i de senere år er det sket meget omkring religiøse forhold. Goldhahn nævner – med henvisninger til den ældre litteratur – at det lige siden århundredskiftet 1900 har været alment accepteret, at religionen i bronzealderen var centreret omkring solens genfødsel hver morgen. Denne indsigt er i de senere år blevet uddybet og videreudviklet (s. 111).

Goldhahn fremhæver, at tilgangen til, hvordan man bedst kan studere denne religion, er omdiskuteret: Nogle forskere har således understreget, at tolkningerne baserer sig på den materielle kultur, og brugen af historiske kilder har været noget sekundært og kun anvendt som strukturelle analogier; andre forskere har på forskellig vis argumenteret for en mere aktiv brug af skriftlige kilder til forståelsen af bronzealderens religion. Yderligere gør Goldhahn

her rede for, at der tilsvarende råder delte meninger om, hvorledes forskellige detaljer omkring bronzealderens kosmologi skal forstås, for eksempel om der fandtes guder i menneskelig gestalt, som vi kender det fra en lang række religioner. Goldhahn skriver: »Någon egentlig koncensus omkring dessa spørsmål är varken att eftersträva eller att förvänta«.

Jeg kan kun give Goldhahn ret i, at man ikke kan forvente nogen enighed omkring sådanne vanskelige og svært tolkbare træk. Men jeg vil dog her indvende, at netop forhold omkring det guddommeliges fremtræden eller fremtrædelsesformer – gudernes gestalt – næppe, som Goldhahn skriver, bør betragtes som deltaljer i forskningen af bronzealderens religion. Jeg anser netop noget sådant for at have en central betydning. Her burde Goldhahn efter min mening have nævnt, at diskussioner omkring brugen af fjerne skriftlige kilder og om det guddommeliges væsen eller fremtræden har rødder godt tilbage i forskningshistorien – der er sandelig ikke tale om noget nyt.

Også i dette afsnit kommer Goldhahn rundt om en lang række temaer og indfaldsvinkler. F.eks. gennemgås en række nyere arbejders bidrag til forståelsen af helleristningernes billeder af fodspor, billeder der synes ganske vanskelige at forstå.

I afsnittet omkring shamanisme kommer Goldhahn med visse kritiske bemærkninger. Det nævnes, at i forskningen af de nordlige hellebilledtraditioner, der traditionelt knyttes til jagt- og fangstbaserede samfund, er der en tydelig tendens til at udelukke begreber som »religion« og »kosmologi«. I stedet sættes hellebillederne ofte i forbindelse med forskellige former for »shamanisme«. Goldhahn fortsætter (s. 117): »Ett allvarligt problem med att sammankoppla de nordliga hållbildarna med shamanism är att dessa tolkningar ofta är så allmängiltiga. Shamanism är en extatisk teknik för att uppnå alternativa medvetandetilstand, inte en trosföreställning eller

religion *per se* ... I detta sammanhang finner jag personligen ett starkt behov av att ompröva senare års närmst trotsigt avvisande attityd gentemot jaktmagiska tolkningar«. Goldhahn pointerer, at man bør tage også delvis forældede tanker omkring jagtmagi op, i det mindste til diskussion, i stedet for at bruge begrebet »shamanisme« som en løs forklaring på næsten hvad som helst.

I et afsluttende kapitel med titlen »Exit« runder Goldhahn på en mere personlig vis af omkring nogle af de belyste områder. Den geografisk set meget skæve forskningsintensitet berøres, ligesom det fremhæves, at der savnes studier i en mulig interaktion mellem de forskellige helleristningsområder. Mange studier er for lokalt baserede. Også forhold omkring rubriceringen af hellebilleder knyttet til henholdsvis jagt eller agerbrug berøres kritisk.

Der kunne spørges, hvorfor netop hellebilleder fortjener en sådan oversigt omkring årtusindskiftet. Joakim Goldhahn forklarer i indledningen (s. 11): »Det er næppeligen en överdrift att utmåla det senaste deceniets studier av olika hållbilder och hållbildstraditioner som ett av de mer dynamiska fälten inom nordeuropeisk arkeologi«. I de seneste år er en række helleristningsprojekter blevet påbegyndt, og der har været afholdt og publiceret talrige seminarer, symposier og workshops. Der er udkommet flere populærvidenskabelige oversigtsværker over emnet, og en del doktorafhandlinger har som udgangspunkt helleristninger. Der sker således meget på helleristningsfronten i disse år.

Goldhahn funderer over, hvorfor der har været denne store interesse for hellebilleder. En vigtig faktor kan være den lange, ubrudte forskningstradition, der gør det muligt at udføre reflekterende studier af forskningshistorisk art i et meget langt tidsperspektiv. Forfatteren skriver på s. 14: »En annan orsak til hållbildsforskningens stora intresse står att finna i ett långvarigt och livaktigt intresse från så kallede amatörarkeologer, det vill säga personer som

bedriver arkeologi men samtidigt innehar en annan profession«. – Så får vi også en god definition på amatørarkæologer. Netop hellebilleder udmærker sig ved deres tilgængelighed. Her skal man ikke søge tilladelse til at studere det primære forskningsmateriale i museernes magasiner – her kan enhver finde materialet tilgængeligt. Helleristninger er ej bag montrers glas, men ligger i landskabet, hvor man kan røre ved dem. Man kan sige, at forskning i helleristninger er forholdsvis billig og demokratisk tilgængelig. Det er interessant at notere sig, at en væsentlig del af de målrettede inventeringer fra sidste del af 1800-tallet og videre er udført af personer, som har haft et andet arbejde. Og denne tradition fortsætter også i dag, hvor en betydelig del af inventerings- og dokumentationsarbejdet udføres af personer, hvis primære profession ligger udenfor arkæologien. Vi står overfor en gruppe af amatørarkæologer, der arbejder tæt sammen med eller er ansat af arkæologiske institutioner. Amatørerne er blevet professionaliseret. Goldhahn bemærker (s. 15): »det gør forskningen om olika hållbilder och hållbildstrationer till et spännande öppet och interaktivt fält som skiljer sig gentemot angränsande forskningsområden inom arkeologin och andra relaterade akademiska fält«. Jeg vil dog ikke undlade at tilføje, at i Danmark har der været en lignende tradition, hvad angår senpalæolitiske og mesolitiske fund. Også på dette felt har amatørarkæologer frembragt fremragende forskningsresultater.

Goldhahn diskuterer andre mulige årsager til, at denne forskningsgren har været så livskraftig, også i de seneste årtier. Der peges på, at hellebilleder er højest anvendelige til diskussion blandt de forskellige mere eller mindre teoretisk baserede retninger indenfor arkæologien: »Hållbildernas uppenbara koppling till landskapet samt en förfluten mytologi och kosmologi (d.v.s. ideologi), gjorde att såväl traditionallister, nyarkeologer som post-processualister kunde plocka russionen ur kakan från

varandras teoretiska ramverk och omsätta dessa till en arkeologisk praxis. Nyarkeologins vurmande för det förflutnas landskap och post-processualismens strävan efter att beforska dess ideologiska överbyggnad kunde förenas«. På en måde kom forskningen i hellebilleder til at bygge bro over linjen mellem processuelle og post-processuelle arkæologer.

Det er godt at finde sådanne overvejelser over, hvorfor et givent område indenfor forskningen synes at tiltrække sig særlig interesse. Ofte savner vi denne faglige selvrefleksion. I et par mindre sidebemærkninger fremhæves det overfladisk set banale forhold, at der er tale om billeder. Fascinationen ved billeder – også vurderet på et mere teoretisk eller refleksivt plan – kunne måske have været nøjere drøftet, når nu ordet »billeder« indgår i bogens titel. Mange perioder af vor oldtid er temmelig billedløse; men med hellebillederne drages vi ind i en verden af illustrationer, herunder også gengivelser af mennesker, der er aktivt agerende og handlende. Netop det forhold, at mennesket bliver synligt, må antages at være medvirkende til den store interesse omkring hellebilleder i det hele taget.

På bagsiden af bindet kan vi læse, at der er tale om en højst personlig farvet oversigt over de senere års forskning. Så personlig farvet er bogen nu heller ikke. Vi står ej overfor en egentlig debatterende bog, selvom linjerne i den forskningsmæssige debat i høj grad bliver opridset. Man kan sige, at læseren bliver udstyret med gode redskaber til at overskue og forholde sig til debatten. Det lykkes som regel Goldhahn at være beskrivende i forhold til de forskellige indfaldsvinkler og forskningsretninger. Han lader andre forskere udtale sig kritisk eller skeptisk om dette eller hint arbejde – sætter forskellige »skoler« op mod hinanden. Især i slutkapitlet træder Goldhahn dog frem. Enkelte steder er han tæt på at indgå i polemik (af mere metodisk art); men det er sjældent, at præfe-

rener tydeligt markeres. Som en undtagelse kan nævnes kommentaren til en hypotese om, at ildofre, som beskrives i det indiske skrift Rigveda, kan knyttes til visse anlæg i Småland, og mulige ligheder til anlæg i indisk religion kan angive slægtskab eller »homologi« til nordiske kosmologiske forestillinger – her afviser Goldhahn selv: »En närmast omöjlig tanka att följa inom både processuell som postprocessuell arkeologi« (s. 18).

En lille indsigtelse. Bogens titel er »Hällbildsstudier i norra Europa«. Man kan undre sig over, hvorfor netop denne titel er valgt, når bogen kun omhandler hellebilleder i Norden. Godt nok er flere britiske forskere nævnt, men udgangspunktet er deres studier af nordiske fund. Med denne titel burde i det mindste også Nordtyskland have været med. Selvom helleristningerne her er få, så er der dog nyere arbejder. I det hele taget mangler tyske bidrag vedrørende både Nordens og Nordeuropas helleristninger og bronzealderens ikonografi. Forfatteren vil måske hævde, at en oversigt over forskningen i Tyskland ville falde udenfor de givne rammer. Men så burde bogen jo hedde »Hellebilledstudier i Norden«.

Selvom Joakim Goldhahns bog er et refererende og kommenterende arbejde – eller måske snarere netop derfor – er der tale om en ganske væsentlig udgivelse. Her kan den, der interesserer sig for hellebilleder, helleristninger, bronzealderens religion m.v. få en oversigt over forskningstilstanden i Norden i dag. Goldhahn har været igennem bunker af litteratur, og understøttet af mængder af henvisninger ledes læseren let gennem teksten. Litteraturlisten er på 63 sider! Ikke alene er der tale om en velskrevet bog, der giver indsigt i nyfund, inventering, forskning og debat, men bogen fremstår også som et godt redskab, når litteratur skal findes. Henvisningerne er særlig nyttige, når det tages i betragtning, at megen af litteraturen findes i lokale tidsskrifter og udgivel-

ser, der ofte kan være vanskelige at finde frem til.

Tænk om vi kunne få sådanne oversigtsarbejder indenfor andre af fagets felter med både regionale og tematiske indgange, hvor såvel nye fund som diskussioner gennemgås. Tænk om der ville være kræfter til at skrive lignende værker – nordisk sammenfattende – om f.eks. bronzealderens bebyggelse, huse og bosættelsesstruktur. Om man beskæftiger sig med emner relateret til denne bog, da er det en uundværlig håndbog. Ved søgning efter ny viden og litteratur kan man henvise til og benytte bogen. Man bliver desuden hurtigt og let introduceret til de mange diskurser indenfor netop dette felt.

Flemming Kaul
Nationalmuseet

**James Graham-Campbell med
Magdalena Valor (red.):** *The Archaeology of Medieval Europe*. Vol. 1. Eighth to Twelfth Centuries AD. Århus 2007. 479 sider. ISBN 978-87-7934-290-3. Bogladepri: 448 kr.

ESTMA er en organisation, som formentlig er ukendt uden for snævre universitetskredse. Bag navnet gemmer sig en række symposier kaldet »European Symposium for Teachers of Medieval Archaeology«. Det fjerde af disse blev holdt i 1999 i Sevilla, og her blev det besluttet, efter forslag fra formanden, den danske professor i middelalderarkæologi Else Roesdahl, at udgive en lærebog i europæisk middelalderarkæologi. Det er resultatet, som hermed foreligger.

Bogen hedder meget ambitiøst og ganske ligefremt »The Archaeology of Medieval Europe«, men lad det være sagt med det samme: Dette er faretruende tæt på begrebet falsk varebetegnelse. Bogen skulle rettelig have heddet »The Archaeology of Western and Central Europe«, og skønt det er

knap så mundret, så er og bliver det den korrekte titel for bogen. I introduktionen, forfattet af hovedredaktøren James Graham-Campbell, får man besked om både det geografiske område, som bogen dækker, og om begrebet middelalder kronologisk set. Dette gøres klart og koncist. Hvad geografien angår, holder man sig til det katolske og islamiske Europa, og hvad perioden angår, så omhandler bogen det 8. til det 12. århundrede. Der gøres ganske nyttigt rede for de opdelinger af perioden, som er fremherskende i forskellige landes historisk-arkæologiske tradition.

Europa var i den nævnte periode domineret af tre religiøse hovedstrømninger: Den romersk-katolske kirke, den ortodokse kirke og islam. Man forstår først Europa, hvis man tager alle tre i betragtning. Det hører til bogens absolutte fortjenester, at islam får sin naturlige plads som en væsentlig del af europæisk kultur og religion. Den ortodokse kirke – og dermed hele Østeuropa – glimrer til gengæld ved sit fravær. Der er tale om et bevidst fravalg, som redaktionen angiver som »standard practice in medieval studies«, men hvor ville det have været spændende, hvis man her havde forladt den slagte vej.

Der er en tendens i vor tid til at gøre begrebet Europa synonymt med EU. Man møder det blandt nutidens politikere og journalister. Bacillen har vel ikke bredt sig til arkæologerne, men det kan alligevel undre læseren at finde som tekst til et europakort »Some of the more important urban settlements in Europe, 8th-12th centuries«, når hverken Novgorod, Kiev eller Byzans er angivet.

Når dette er sagt, så skal der lyde en varm anbefaling af værket, som er sprængfyldt med informationer om den materielle kultur i Vest- og Centraleuropa i perioden. Ved siden af dette sørges der for, at læseren er vel rustet i forståelsen af det kludetæppe af forskellige folkeslag med mange forskellige sprog, som udgør Vest- og Centraleuropa. Hertil kommer gode

oversigter over kronologi, middelalderarkæologisk teori og metode og meget andet. Den, der har læst bogen fra først til sidst, vil være i besiddelse af et overblik, som det kun har været få beskåret at besidde hidtil. Bogen er imidlertid også god som håndbog. Den er overskuelig i sin fremstilling, som er pædagogisk velovervejet og læservenlig. Her skal ikke mindst fremhæves de nyttige faktabokse, som giver et glimrende overblik over et givent emne fra kvindelugt i det sydvestlige Finland over den store moské i Sevilla til den romanske kirkes indretning i Danmark. Nord og syd i Europa er sat i forbindelse med hinanden på forbilledlig vis, mens det samme jo ikke kan siges om øst og vest.

Danmark og Norden har fået en fremtrædende plads i fremstillingen. På den vis er bogen et vigtigt bidrag til at øge kendskabet på europæisk plan til nordisk kultur. Hertil bidrager ikke mindst en række forfattere fra faget Middelalder- og Renæssancearkæologi ved Aarhus Universitet. Man finder stort set alle fagets lærerkræfter på forfatterlisten. James Graham-Campbell er en af dem, idet han fungerer som adjungeret professor ved faget. Som hovedredaktør har han ydet en bemærkelsesværdig indsats.

Forfatterkollegiet udgør 41 personer fra 15 lande. Til trods for dette, er der kommet en forbavsende homogen bog ud af det, formuleret på godt og læsevenligt engelsk, hvilket i høj grad må være den britiske redaktørs fortjeneste. Bogen er forsynet med sag- og stedregistre. Hertil kommer overordentlig nyttige litteraturfortegnelser i forbindelse med hvert kapitel. Mange gode kort, tegninger og planer hjælper med forståelsen. Bogens fotos er til gengæld af meget vekslende kvalitet, formentlig et vidnesbyrd om tilpasning til et begrænset budget.

Middelalderarkæologi har været bedrevet siden 1800-tallet i en række europæiske lande, i visse tilfælde endda før. Først ganske sent blev faget imidlertid et univer-

sitetsfag. I Danmark skete det i 1971 med fagets oprettelse ved Aarhus Universitet. Det er en bemærkelsesværdig begivenhed, at der nu foreligger en lærebog i faget – og vel at mærke en lærebog, der giver det europæiske udblik, som kan være så vanskeligt for både studerende og garvede arkæologer at tilvejebringe. Bind 2 er planlagt. Det skal omhandle det 12. til det 16. århundrede. Læserne kan roligt glæde sig. Hvis kræfterne rækker, var det ikke nogen dårlig idé med et bind 3, som kan sikre overblikket over arkæologien i Østeuropa i middelalderen og således fuldende værket og sikre, at der bringes overensstemmelse mellem titel og indhold.

Michael Andersen
Nationalmuseet

D.A. Hepp, R. Wiechmann, H. Paulsen, H. Kroll, D. M. Wilson, K. Schietzel og C. Radtke (red.): *Ausgrabungen in Haithabu*. Bericht 36. Das archäologische Fundmaterial VIII. Wachholtz Verlag, Neumünster. 2007. 338 sider, ill. ISBN 978-3-529-01936-4. Bogladeprijs: 52 Euro.

Denne bog om fundmaterialet fra Hedeby er nr. 36 i rækken, siden den første bog i serien så dagens lys i 1969. I alle år har Kurt Schietzel fra Landesmuseum Schloss Gottorf stået for udgivelsen af serien. Et imponerende værk der samlet har beskrevet stort set alle slags fund og sammenhænge, der kan knyttes til Hedeby. Bagerst i bogen ses en oversigt over, hvad de enkelte bind indeholder. En rigtig god idé med denne oversigt, da en pæn del af bøgerne stadig kan købes. Man kan således nøjes med at købe de bind, der behandler de emner, man har mest interesse for. Bind 36 er det sidste i serien.

I bind 36 behandles fem genstandsgrupper. D.A. Hepps 168 sider lange artikel gennemgår 426 perler af bjergkrystal og karneol fundet i Hedeby og Slesvig. En

gennemgang af det totale fundmateriale giver en god indsigt i fremstillingsmetoderne. Fine tegninger af perlerne, fremstillingsmetoder og kort over fundspredning i selve Hedeby og i Europa, er med til at gøre denne artikel spændende og læseværdig. Forfatteren føler sig ikke overbevist om, at perler af bjergkrystal og karneol blev forarbejdet i Hedeby i større stil, da relativt få stykker halvfabrikata er fundet. Han mener, disse perler primært er importeret i færdig tilstand. Hvor råmaterialet er fundet og bearbejdet, er der delte meninger om. Nogle taler for, at råmaterialet er hentet fra så fjerne egne som det vestlige Indien, Kaukasus, Lilleasien og Ægypten. Der findes dog også mindre forekomster af bjergkrystal af den nævnte type i Polen og i Skandinavien. Da der endnu ikke er lavet arkæometriske analyser på ret mange karneol- og bjergkrystalperler, er det vanskeligt at sige, hvor hovedparten stammer fra. Dog har karneolperler fra Thüringen ved hjælp af ovennævnte metoder kunnet bestemmes som hørende til forekomster i Kaukasus. Og nogle bjergkrystalperler i Polen stammer tydeligvis også fra den lokale forekomst der. Udbredelsen af disse perler er klart østlig fra Tyskland, Danmark, Norge i vest til et godt stykke ind i Rusland. Det Østromerske Rige synes at have spillet en vigtig rolle i transporten af perler af denne type fra Østen til handelsruterne i det østlige Europa. Dateringen af disse perler ligger i Hedeby med tyngden i 800-900-årene, men typen optræder i tidsrummet 700-1100 i Skandinavien, området syd for Østersøen og i Rusland (Kiev-Riget).

R. Wiechmanns 96 sider lange artikel gennemgår de mønter, der er fundet i Hedeby og tilstødende områder indtil 2002. Hedeby's placering som bindeled i handlen mellem Skandinavien, Vesteuropa og Østeuropa gjorde, at mange mønter fandt deres vej til byen. Dels som betalingsmiddel og i perioder dels som en accepteret valuta. Fra de første prægninger af mønter i Hedeby

omkring 825 til produktionen kommer i gang igen i begyndelsen af 900-årene er møntvæsenets betydning begrænset. Herefter masseproduceres mønter i Hedeby, og det virker som om, brudsølv og betalingsølv skubbes meget i baggrunden som betalingsmiddel. Det gælder ikke kun for selve Hedeby, men også for oplandet indbefattet landskaberne Svansen og Angelen. Disse områder blev forsynet med mønter fra Hedeby. Artiklen er forsynet med nogle gode fotos og tegninger af mønterne, samt kronologiske skemaer med de forskellige mønttyper. Der er gode udbredelseskort med depotfund af ædelmetaller i Slesvig-Holsten i flere perioder og udbredelseskort af både Hedeby-mønter og andre udenlandske mønttyper. Har man numismatiske interesser inden for perioden ca. 750-1050, så bør man bestemt købe bogen.

H. Paulsen gennemgår på 33 sider alle stenredskaber fra stenalderen til nyere tid, der er fundet i Hedeby. Der er tale om 516 genstande, der stammer fra stenalder-, bronzealder- og jernalderaktiviteter på stedet. En del ældre stengenstande indgår i lagkontekster fra vikingetiden, der viser, de må være blevet fundet og opsamlet, og formentlig benyttet til de formål, som de nu egnede sig bedst til. Der kendes 42 ildslagningssten af flint fra vikingetidens Hedeby. Der er ofte tale om flækkeafslag fra stenalderen, der er forarbejdet til ildslagningssten. Fra nyere tid stammer flere stykker bøsseflint.

H. Kroll gennemgår på 16 sider de mange frø, frugtkerner og planterester m.m., der fremkom ved udgravningen i havnen i 1979 og 1980. Lister og tabeller giver et godt overblik over den store variation af de fundne nytteplanter og øvrige planter, der fandtes i vikingetidens Hedeby.

D.M. Wilson slutter af med en 5 sider kort artikel om et dekoreret »stokkehåndtag« fra ca. år 1000 af hjortetak. Typen har en nær pendant fundet ved Køge Å's udløb.

K. Schietzel gennemgår i forordet seriens historie samt dette binds indhold. Til

sidst følger den nævnte liste over samtlige 36 binds indhold, og hvem der har bidraget til serien.

Hans Skov
Moesgård Museum

Anders Högberg & Deborah Olausson:

Scandinavian Flint – an Archaeological Perspective. Århus 2007. 158 sider. ISBN 978-87-7934-278-1. Bogladepris: 228 kr.

Det er ingen hemmelighed, at Danmark lige som resten af det sydkandinaviske moræneområde er fattigt på råstoffer. Sådan har det imidlertid ikke altid været. Store depotfund af neolitiske økser langt oppe i den botniske bugt vidner om tidligere tiders ganske omfattende eksport af flint fra Danmark. Disse fund og ikke mindst flintråmaterialeets proveniens blev allerede ganske udførligt diskuteret af Carl Johan Becker i hans artikel »Die nord-schwedischen Flintdepots. Ein Beitrag zur Geschichte des neolithischen Fernhandels in Skandinavien« (»Acta Archaeologica« XXIII, 1952). C.J. Becker var så afgjort en af de store pionerer med hensyn til studiet af flinten som råmateriale, men udover hans arbejde, som også omfatter adskillige senere artikler, har vi stort set ingen tradition for proveniensanalyser af flintoldsager, eller for at se på hvorledes flintråmateriale er blevet tilvejebragt, eller hvordan bestemte forekomster er blevet udnyttet. Årsagen er i vid udstrækning istiden. Som følge af gletsjernes transport af materiale er det generelt umuligt for os at skelne mellem lokalt og regionalt råmateriale. Det findes alt sammen blandet i morænen, hvor ikke mindst ungmorænen også den dag i dag er rig på sekundært omlejret flint af høj kvalitet.

Disse forhold vanskeliggør naturligvis en råmateriale-mæssig analyse af oldtidens flintinventarer. Tilbage står dog også det faktum, at det sydkandinaviske område,

og her først og fremmest Danmark, rummer nogle af verdens bedste flintforekomster, og at den arkæologiske analyse af deres udnyttelse i forhistorisk tid længe har lidt under manglen på en samlet fremstilling af deres tilgængelighed og potentiale.

I »Scandinavian Flint – an Archaeological Perspective« har Anders Högberg og Deborah Olausson taget denne udfordring op og beskriver i detaljer det råmateriale-mæssige grundlag for Danmarks første eksporteventyr. Det bør fremhæves, at bogen er skrevet af to arkæologer, der begge har mange års erfaring i praktiske flintstudier og stor ekspertise på området. De har besøgt en stor del af de lokaliteter, som beskrives i bogen, og således erhvervet et ganske indgående førstehåndskendskab til forholdene omkring de enkelte flinttypers forekomst og tilgængelighed.

Den første del af bogen går bagom spørgsmålet om, hvorfor man skal klassificere flint. I et antal korte kapitler får læseren en grundlæggende indføring i flintens dannelse og dens forekomst i Sydskandinavien. Problematikken omkring primære og sekundære forekomster diskuteres. Flintens udseende og problemerne med omdannelse og patinerings berøres, og et afsnit er helliget en kort introduktion til forskellige naturvidenskabelige metoder til klassificering af flint. Alle afsnit har karakter af korte oversigter, men adskillige referencer og en udførlig litteraturliste hjælper den interesserede læser videre. Samme læser får også god hjælp af et rigt holdigt illustrationsmateriale – kort, tabeller og talrige fotos ledsager teksten.

Bogens første del kan ses som en nødvendig indledning til den egentlige håndbogsdel. Forfatterne sikrer sig herved, at læseren er udstyret med et vist minimum af viden som grundlag for at følge den fremlagte klassifikation af 17 forskellige typer af skandinavisk flint. Bogens anden og vigtigste del (s. 74f) er helliget en systematisk gennemgang af disse flinttyper. Præsentationen af de enkelte typer består først af en

række forskellige generelle oplysninger med hensyn til navngivning, geologisk alder, anvendelse i forhistorisk tid, omtale i litteraturen, og geografisk spredning herunder primær og sekundær forekomst samt tilgængelighed i dag såvel som i forhistorisk tid. Derudover gennemgås typerne udførligt med hensyn til de forskellige mineralogiske, strukturelle og andre karakteristika, der adskiller dem fra hinanden. Det gælder f.eks. farve, struktur, tekstur (kornethed), refleksibilitet (klar eller mat), homogenitet, gennemskinnelighed, udseende af cortex og ikke mindst overgangen mellem cortex og flintmatrix. Sidst men ikke mindst bedømmes flintens anvendelighed til redskabsfremstilling, dvs. dens spaltbarhed.

Hvert enkelt opslag er ledsaget af høj-kvalitetsfotos samt kort over de kendte forekomster af den pågældende flinttype. En referencesamling er naturligvis altid at foretrække, men netop det fremragende billedmateriale sikrer bogens anvendelighed desuagtet. Den fysiske referencesamling er i øvrigt også tilgængelig for den meget interesserede læser og kan studeres på forfatterens hjeminstitutioner på Lunds Universitet og Malmö Kulturmiljö.

Formålet med bogen er at opstille en brugbar makroskopisk karakteristik (s. 13), som er umiddelbart anvendelig uden brug af avanceret laboratorieudstyr. Målgruppen er i den forbindelse også klar: Det er en bog skrevet af arkæologer og for arkæologer. Den er følgelig også præget af arkæologisk terminologi, som ikke altid stemmer overens med den geologiske terminologi. Det hensigtsmæssige i denne beslutning kan diskuteres. Denne anmelder er således ganske uenig. Specifikt kan nævnes, at betegnelsen bryozoflint kun bør anvendes om flint, som vitterlig indeholder bryozoer. Forfatterne har her valgt (måske netop af hensyn til kravet om makroskopisk erkendbarhed) også at lade denne betegnelse gælde flint, som har en bryozolignende struktur (s. 75). Dette er uheldigt og forvirrer begreberne unødigt.

Forfatterne gør meget ud af at understrege vanskelighederne ved en sikker makroskopisk skelnen mellem forskellige typer af flint (s. 149f). Det fremgår med al ønskelig tydelighed af bogen, at flint ikke bare er flint, og at begrebet »Nordisk flint« eller »Baltisk flint« som af og til ses i ældre litteratur i bedste fald er misvisende. I lyset af den betragtelige kompleksitet, som materialet rummer, forekommer inddelingen i 17 forskellige varianter både velgennemtænkt og anvendelig. Arven efter C.J. Beckers indledende pionerarbejde skinner i den forbindelse tydeligt igennem og understreges af, at flint fra Beckers egen råmaterialesamling indgår i denne nye referencesamling (se f.eks. s. 88f og s. 128f).

Bogens anvendelighed som håndbog er uomtvistelig, ikke mindst fordi læseren advares behørigt mod de mange vanskeligheder, der ligger i at opnå en sikker type- og proveniensbestemmelse af den skandinaviske flint. Enkelte typer er ganske vist meget karakteristiske, men forekommer til gengæld ofte spredt i moræneaflejringerne. Efter hvad anmelderen er bekendt med, skulle det endog være muligt at opsamle enkelte løse blokke af Kristianstadflint i moræneaflejringer på Djursland. Som et yderligere eksempel, der heller ikke synes at være bogens forfattere bekendt, kan tilføjes, at der langs moræneskrænterne ved Gjerrild på Djurslands nordkyst kan opsamles både mange og meget store flintknolde, som ikke makroskopisk kan skelnes fra den såkaldte Falsterflint (s. 96f). Da begge disse forekomster (Gjerrild og Hasselø) må have været tilgængelige i forhistorisk tid, giver det unægtelig visse problemer med hensyn til at proveniensbestemme oldsager fremstillet af det pågældende materiale. Det er bestemt muligt, at den geologiske oprindelse af disse to tilsyneladende ens flintvarianter er identisk, og at istiden endnu engang bærer ansvaret for spredningen. I den forbindelse er det værd at erindre om, at Weichsel-istidens gletsjere har været i stand til at flytte endog me-

get store sedimentformationer, jfr. den omstændighed at de berømte flintgruber ved Södra Sallerup faktisk er anlagt i en sekundært omløjret kridtformation, som oprindeligt lå på Østsjælland (s. 31).

Blandt lægfolk støder man indimellem på den opfattelse, at flint er noget, som kun findes i Danmark. Det er naturligvis ikke korrekt. Flint eller tilsvarende silikatbase-rede mineraler dannes i alle kalkbjergarter og findes følgelig over hele jorden. Imidlertid er netop flinten fra de danske kridtidsaflejringer af en ganske særlig fremragende kvalitet, og det er faktisk stadig en eksportvare – om end af den mere eksklusive slags. For få år siden havde jeg således fornøjelsen af at agere mellemmand i udskibningen af en kubikmeter flintplanker af bedste Maastrichtian-kvalitet fra Hillerslev kridtbrud i Thy (»jysk småprikket senonflint«, s. 92ff, sample 22). Efter adskillige uger med skib og lastbil nåede denne flint velbeholden frem til den amerikanske flinthugger Greg Nunn i Utah.

Med en vis frygt for, at han tror, det er et bestillingskatalog, har jeg nu også sendt en kopi af »Scandinavian Flint – an Archaeological Perspective« til ham. Årsagen er den ganske enkle: Det er en bog, vi flintentusiaster har ventet længe på, og jeg kan kun give den mine bedste anbefalinger med på vejen.

Berit V. Eriksen

Institut for Antropologi, Arkæologi og
Lingvistik
Aarhus Universitet

Jørgen Jensen: *Et arkæologisk Vikingetogt. J.J.A. Worsaaes rejse til England, Skotland og Irland 1846-47.* København. 310 sider. ISBN 978-87-7602-076-7. Bogladepri-
s: 298 kr.

Jørgen Jensen vil nok især blive husket for storværket »Danmarks Oldtid«, men han efterlod sig også et vægtigt videnskabsshi-

storisk forfatterskab, ikke mindst »Thomsens Museum« fra 1992, hvor Jürgensen Thomsens praktiske arbejde på fremragende vis blev sat ind i en større teoretisk sammenhæng. Forventer man det samme af Jensens sidste bog om J.J.A. Worsaaes rejse til De britiske Øer, bliver man måske i første omgang en lille smule skuffet. Worsaae var på det tidspunkt en ganske ung mand; iagttagelserne skulle modnes og bearbejdes. Få år efter udgav Worsaae i øvrigt selv en beretning om spor efter nordboerne på De britiske Øer.

St.St. Blicher oversatte Ossian-digtene, men en livslang drøm om at skaffe økonomiske midler til en rejse til England for at finde spor efter nordboerne, fik han aldrig mulighed for at realisere. Det lykkedes til gengæld i rigt mål for den unge, lovende forsker J.J.A. Worsaae i 1846-47. Oldgranskningen havde Christian 8.s særlige bevågenhed, og han tog initiativ til rejsen og gjorde den mulig ved at skaffe de betragtelige summer, som skulle bruges til rejsepenge. En lige så vigtig forudsætning var Det kongelige nordiske Oldskriftselskab, hvis altdominerende skikkelse var C.C. Rafn. Han havde skabt et internationalt netværk af dignitarer og betragtelige økonomiske midler. Ved at bede ofte yderst prominente personer om at tegne et livsvigt medlemskab skaffede Rafn både meget gode forbindelser og meget store summer. Jensen nævner, at ved Rafns død i 1864 rådede fondet for selskabet til islandske håndskrifters udgivelse og nordisk oldkyndigheds fremme over den betragtelige sum af 170.000 kr. Det kan nu ikke passe, for kronsystemet blev først indført flere år efter.

Forfatteren fortæller selv i indledningen, at bogen bygger på Worsaaes breve og erindringer, der allerede er blevet udgivet, men her sammenholdt med nye kilder. Brevene er tydeligt farvet af, hvem de er stilet til. Brevene til moderen handler om bløde værdier og udelader farer, der kunne gøre hende urolig. Hertil kunne tilføjes, at forfatteren også bruger Worsaaes arkæolo-

giske skitser. Det hele fremstår som en kommenteret kildesamling, men vel at mærke præsenteret som yderst spændende og medrivende læsning. Der er gjort et meget stort arbejde med at skaffe biografiske oplysninger om alle de personer, der nævnes. Prisværdigt angives deres data.

På mange måder er der i virkeligheden kun tale om en rejse til Skotland og Irland. Kongen ønskede, at den udsendte forsker i første omgang kom så meget rundt i Skotland som muligt. Worsaae ankommer til London med skib fra Hamburg 5. juni 1846. I London besøges kun British Museum, der betegnes som et »Ragelseskammer«, men Worsaae bruger tid på at aflægge visitter og skaffe de helt uundværlige anbefalingsskrivelser. Danelagen rejser Worsaae kun igennem med tog. Dog gør han ophold i York og Newcastle.

Senere skriver Worsaae, at en fri arkæologisk og historisk luft møder ham i Skotland. Englænderne interesserede sig næsten udelukkende for det klassiske og fremmede inden for arkæologien og fremhævede angelsakserne på andre folkeslags bekostning. Besøget i Skotland begynder i Edinburgh, hvor han foruden de nødvendige visitter besøger en lille, dårligt ordnet, men lærerig antikvarisk samling af nationale oldsager. I Glasgow får Worsaae et meget slående og sigende indtryk af industrialiseringens gennembrud. Herfra går rejsen med skib langs Skotlands vestkyst til Hebriderne. Undervejs sørger lokale antikvarer for, at Worsaae bl.a. får set de vigtigste jordfaste oldtidsminder. Det drejer sig især om stencirkler og de såkaldte brochs (stenbyggede tårne). Jensen supplerer med oplysninger om nutidig opfattelse af levnene.

Derefter logerer Worsaae hos hertugen af Sutherland i Loch Inver og Dunrobin Castle på henholdsvis Skotlands vestkyst og østkyst. Studierne kan fortsættes på rideture rundt i Nordskotland. Med dampskib gør Worsaae en afstikker til Orkneyøerne, hvor det nordiske præg stadig er ty-

deligt, og der er lejlighed til at bese gravhøje. Efter et nyt udbytterigt ophold på Dunrobin Castle rejser Worsaae med diligence ned langs Skotlands østkyst. Her er det især pictiske billedsten, som har hans interesse. I Inverness besøger han en samling af skotske oldsager. Ved Auldbar Castle besøges borganlæg. Den 28. oktober 1846 er han tilbage i Edinburgh. Herfra sender han en kasse med skotske oldsager til Oldnordisk Museum i København. Beskrivelsen af rejsen i Skotland er ledsaget af et tydeligt kort, så det er muligt for læseren at følge rejseruten. Worsaae har en meget fin etnografisk iagttagelsesevne. Det fremhæves, at han har et klart blik for virkningerne af industrialiseringen, men det gælder sandelig også den oprindelige skotske bondekultur. Her tænkes ikke på de velkendte kilte, som Jensen understreger blev indført af overklassen i 1700-tallet.

I begyndelsen af november 1846 ankommer Worsaae til Irland. Øen er på oprørets rand som følge af kartoffelpest og hungersnød. Af sikkerhedsmæssige grunde, og fordi rejsepengene er ved at slippe op, opholder Worsaae sig kun i Dublin, men foretager herfra en række udflugter. Han besøger bl.a. kæmpejættestuen Newgrange. Nok så vigtig var kontakten til Ordnance Survey of Ireland, som stod for kortlægning af Irland og havde foretaget en registrering af oldtidsminderne i Irland. Et tilsvarende arbejde blev herhjemme først startet med sognebeskrivelserne i 1873 – i øvrigt under Worsaaes ledelse. Af stor betydning var også kontakten til The Royal Irish Academy, der foruden f.eks. en uvurderlig samling af irske håndskrifter også havde en antikvarisk samling. Herfra får Worsaae genstande af nordisk oprindelse til museet i København, og Akademiet bekoster, at der bliver lavet 12 store tegninger af irske oldsager. På den tid var oldsager kostbare i Irland. Interessen var meget stor.

I februar 1847 forlader Worsaae Dublin med kurs mod London. Han får nu mulighed for nogle få studier i England og besø-

ger bl.a. Stonehenge, inden han i april 1847 forlader London og rejser hjem over Paris.

Rejsen havde givet et stort udbytte i form af centrale iagttagelser, men den unge rejsende havde på andre måder også ydet sit bidrag. Med sine mange foredrag skabte han interesse for nordisk arkæologi og skaffede nye medlemmer til Oldskriftselskabet.

Worsaae karakteriserer en af sine antikvariske kontakter som »Ikke fordærvet ved unyttig Lærdom.« Det er lige før, Jensen måske skulle have overvejet den udtalelse. Forholdet mellem den danske og preussiske gesandt i London udpensles i bogen, mens faglige oplysninger om de utallige antikvarer, Worsaae mødte, måske godt kunne have været lidt mere udtømmende. På den anden side set er det da spændende at få at vide, at dronning Victoria egentlig helst ville have haft vor prins Christian 9, og at drænrør for første gang var blevet taget i brug i Skotland.

Baggrunden for hungersnøden og pesten i Irland forklares nøje: Alt korn kunne bruges i England, og der var kraftig begrænsning på import fra udlandet. Læseren får det indtryk, at der er flere skjulte dagsordener i beretningen. Darwin nævnes kun i en sidebemærkning, men før hans gennembrud var bibelen på De britiske Øer *The Book* i endnu højere grad end andre steder. Alle antikvariske iagttagelser skulle som udgangspunkt kunne forklares ud fra bibelen. Hvordan forenedes beskæftigelse med hedensk oldtid med, at alle forklaringer i bibelen skulle passe? I det puritanske Skotland kom man hviledagen i hu og arbejdede så vidt muligt ikke om søndagen. Her var antikvarerne især excentriske godsejere. Skildringen efterlader det indtryk, at i det overvejende katolske Irland var den almene arkæologiske forskning langt mere anerkendt. En sammenligning mellem Skotland og Irland kunne have sat meget i relief.

Bogen er i flot udstyr, og Flemming Kaul og Inge-Mette Petersen har foreta-

get en udmærket billedredaktion. Ikke alene er der gjort et meget stort arbejde for at skaffe samtidige illustrationer, men bogen prydes også af udmærkede nutidige fotos.

Den foreliggende bog tjener med andre ord Jørgen Jensen og 200-års jubilaren, Nationalmuseet, til ære.

Jens B. Skriver
Århus

Knud J. Krogh: *Gåden om Kong Gorms Grav. Historien om Nordhøjen i Jelling. Vikingekongernes monumenter i Jelling.* Bind I. 269 sider. København 1993. ISBN 87-7468-362-4. Bogladepri: 480,00 kr.

Knud J. Krogh og Bodil Leth-Larsen: *Hedensk og Kristent. Fundene fra den kongelige gravhøj i Jelling. Vikingekongernes monumenter i Jelling.* Bind II. 281 sider. København 2007. ISBN 978-87-7602-078-1. Bogladepri: 480,00 kr.

Første bind i denne publikationsrække udkom i 1993, og det præsenteres her sammen med det netop udkomne andet bind, da de to bøger er nært forbundne. »Vikingekongernes monumenter i Jelling« er planlagt til at omfatte yderligere to bind. Det drejer sig om bind III der omhandler Sydhøjens udgravnings- og bygningshistorie, de arkæologiske undersøgelser ved den store runesten og udgravningen 1976-79 i Jelling Kirke og endelig bind IV, der vil indeholde beskrivelse af fundene fra kammergraven i kirken samt fundene fra undersøgelserne i Sydhøjen. Her vil man også finde registre for samtlige bind samt en oversigt over og i en vis udstrækning gengivelse af de utrykte kilder, der er anvendt.

I bind I fremlægger Knud Krogh en samlet gennemgang og vurdering af de undersøgelser, der i tidens løb er foretaget af Jellingmonumenterne, som lige siden

middelalderen har tiltrukket sig opmærksomhed. Bogens 19 kapitler indledes alle med en fyldig overskrift, der giver læseren et godt overblik over indholdet i de enkelte afsnit.

Udgangspunktet for de egentlige undersøgelser på stedet var det ejendommelige vandhul i toppen af Nordhøjen. Det ses på et kobberstik fra 1591 og beskrives som en stensat brønd, hvorfra de omkringboende henter vand. I 1820 løb brønden tør, og da Jellingbønderne forsøgte at uddybe den, stødte de på gravkammeret. Præsten indberettede fundet til Oldsagskommissionen i København, og hermed begyndte de arkæologiske undersøgelser af Jellingmonumentet.

En delegation bestående af fhv. hofmarskal J. Bülow, oldforskeren Finn Magnussen og maleren J.H.T. Hanck kommer til Jelling, hvor Magnussen optegner en øjenvidneberetning om opdagelsen, og Hanck udfører en tegning i plan og snit af Jellingbøndernes nedgravning i Nordhøjen. På denne baggrund planlægger Oldsagskommissionen en undersøgelse og istandsættelse af gravhøjen og ansøger regeringen om økonomisk støtte hertil. I argumentationen herfor understreges, at der er tale om »de ældste os bekendte Kongel. Begravelser i Danmark«, hvorfor denne sag »udfordrer endog Regjeringens Ære«. Pengene bliver da også bevilget, og til at gennemføre arbejdet udpeges vejofficererne oberst Heide og kaptajn Bloch. Arbejdet kom til at bestå i en oprensning af gravkammeret gennem det indbrudshul, der fandtes i loftet samt en minegang ført ind gennem højens sydvestside i håb om at finde en indgang til gravkammeret. At graven viste sig at være næsten fundtom fremkaldte naturligvis en del spekulationer og medførte bl.a. en kritik af oberst Heide og kaptajn Bloch, hvilket Knud Krogh finder urimeligt. Efter hans opfattelse gennemførte de to vejofficerer den yderst komplicerede opgave meget samvittighedsfuldt. At Oldsagskommissionen ikke støtter vej-

korpsfolkene, da de udsættes for kritik kan, ifølge Knud Krogh, skyldes dens egen mangelfulde indsats under udgravningen. På trods af monumentets specielle stilling i danmarkshistorien og påstanden om, at undersøgelsen udfordrede regeringens ære, så var ingen af kommissionens medlemmer i Jelling, da undersøgelsen foregik.

I januar 1821 besluttede Oldsagskommissionen, at der skulle foretages en fuldkommen udrensning af gravkammeret og retablering højen. Nu anså man det for nødvendigt, at et par af kommissionens medlemmer var til stede under arbejdet i selve graven, og hertil blev C.J. Thomsen og Finn Magnussen udnævnt. De to vejofficerer, som havde forestået arbejdet året før, blev ikke involveret, hvilket nok ellers kunne have været af største værdi, nu hvor Oldsagskommissionens repræsentanter var kommet til Jelling for at sammenfatte resultaterne. Undersøgelsen foregik i løbet af dagene 20.-21. juli med bistand fra sognefoged Christen Sørensen som leder af det sammenkaldte arbejds-hold. Efterfølgende sammenfattede Finn Magnussen i samarbejde med sognefogeden undersøgelsens resultater i et dokument, der blev grundlaget for publiceringen af fundet. I sensommeren 1821 blev højen så retableret under ledelse af sognefogeden, som for sin indsats blev hædret med et sølvbæger.

Jellingpublikationen blev bragt i »Antiquariske Annaler 1823« og var udarbejdet af Finn Magnussen og C.J. Thomsen. Denne fremlæggelse med den velkendte tegning af gravkammerets indre bliver underkastet en kritisk gennemgang af Knud Krogh. Han påviser bl.a., at forfatterne ikke har sat sig tilstrækkeligt ind i de optegnelser, der forelå fra vejofficerernes indledende undersøgelser i 1820. En nok så væsentlig kritik fremføres af publikationens tegninger. De var udført af tegneren H.G.F. Holm, som på intet tidspunkt havde været i Jelling under udgravningen. Han havde udelukkende arbejdet

ud fra Magnussens og Thomsens anvisninger. Efter Knud Kroghs opfattelse er der tale om rekonstruktioner, der blot udtrykker, hvordan de to forestillede sig, anlægget en gang har set ud.

Den næste undersøgelse i Jelling fandt sted i 1861, og anledningen var, at den arkæologiinteresserede kong Frederik VII ønskede at finde et gravkammer i Sydhøjen. Den hertil nedsatte undersøgelseskommission bestod af J.J.A. Worsaae, anatom, professor I.P. Ibsen, arkæolog og numismatiker C.F. Herbst, maler og arkæolog J. Kornerup samt snedker V.F.O. Steffensen, der deltog som konservator. Indledningsvis var man ved boringer fra højtoppen stødt på træ og mente, at gravkammeret derved var lokaliseret. Det var derfor med store forventninger, at der blev påbegyndt en minegang ind i højsiden. Gennem telegrammer blev kongen holdt orienteret om, hvordan arbejdet skred frem, men derudover kan vi gennem Worsaaes breve til sin hustru nøje følge udviklingen. Her mærker man den opstemte atmosfære, der herskede ved arbejdets begyndelse, og ligeledes hvordan humøret dalede, efterhånden som det stod klart, at Sydhøjen ikke rummede et gravkammer.

For ikke at drage tomhændet hjem foreslog Worsaae, at Nordhøjen blev genåbnet. Planen blev godkendt af kongen, og man gik straks i gang med også her at anlægge en minegang ind i højsiden. Det er fra denne aktion, vi har Kornerups velkendte tegning af Frederik VII, som siddende i en lænestol med lang pibe i hånden følger arbejdet. Worsaae indser snart, at en frilægning af gravkammeret ovenfra er nødvendig, og denne fremgangsmåde bliver godkendt. Frilæggelsen, der skønnes at ville tage et par uger, gennemføres af soldater indkaldt fra Fredericia, og Worsaae anmoder om »permission« for at rejse til Danevirke, mens det står på. Det bliver bevilget, og som påpeget af Knud Krogh begår han her en fatal fejl, idet han derved mistede muligheden for at studere

sporene efter det oprindelige indbrud i kammeret. Disse spor blev nu fuldstændig bortgravet, og netop her i fyldlaget over graven fremkom nogle af undersøgelsens vigtigste fund, mens Worsaae var bortrejst. Han var tilsyneladende klar over fadæsen, og fundforholdene blev fortiet både i indberetningen til kongen og i den efterfølgende publikation. En dagbog ført af C.F. Herbst under udgravningen er sidenhen forsvundet. Det ville være interessant, hvis den dukkede op igen.

Som planlagt blev gravkammeret frilagt til kongens besøg den 25. september. Dette besøg var en væsentlig årsag til det forcerede tempo, hvormed arbejdet blev gennemført. I øvrigt tyder noget på, at undersøgelseskommissionen var ivrig efter at få arbejdet afsluttet og komme tilbage til København. Travlheden bevirkede, ifølge Knud Krogh, at man ikke i tilstrækkelig grad fik udnyttet situationen til at foretage studier af gravanlæggets konstruktion. Det kan i høj grad beklages, idet den efterfølgende rekonstruktion af gravkammeret, der blev gjort offentlig tilgængelig, medførte, at stort set alle spor af det oprindelige anlæg blev udslettet.

I 1875 udkom så værket om undersøgelserne i Jelling 1861. Det blev ikke som planlagt Worsaae, der gennemførte dette arbejde, men derimod undersøgelseskommissionens tegner J. Kornerup. I forordet angiver Worsaae flere praktiske grunde til, at han ikke er forfatter til værket. Sidenhen er det hævdet, at hverken Worsaae eller Herbst var ivrige efter at fremlægge undersøgelsens magre resultater. Kornerup fik kun omkring et halvt år til at udarbejde manuskriptet til denne publikation, der skulle foreligge til Oldskriftselskabets jubilæum i 1875. Knud Krogh påpeger, at arbejdet bærer præg af stort hastværk med utilstrækkelig udnyttelse af kildematerialet. Det råder han nu bod på med en grundig redegørelse for 1861-undersøgelsen, hvor der inddrages en række hidtil ubenyttede kilder.

Frygt for at den tyske besættelsesmagt skulle forgribe sig på de nationale mindesmærker var Nationalmuseets argument for i 1941 at indlede omfattende udgravninger i Jelling. Der blev slået stærkt på de nationale følelser, da man ansøgte om midler til undersøgelsen, der kom til at omfatte både Syd- og Nordhøjen. Resultaterne fra Syd- og Nordhøjen, hvor det heller ikke denne gang lykkedes at finde en grav, vil blive fremlagt i publikationsrækkens bind III. Ligesom ved Frederik VII's undersøgelse af Sydhøjen, lod man også denne gang en undersøgelse af Nordhøjen følge umiddelbart efter. Formelt var Johannes Brøndsted leder af projektet, men i praksis blev det arkitekt Ejnar Dyggve, der kom til at gennemføre arbejdet. Brøndsted var kun kortvarigt på besøg i Jelling.

Formålet med undersøgelsen af Nordhøjen var at skaffe klarhed over uklare punkter ved de tidligere undersøgelser. Til dette formål blev der i højens østside anlagt et snit ind til gravkammerets østende. Det væsentligste resultat af undersøgelsen var erkendelsen af en ældre gravhøj under Nordhøjen og dermed forklaringen på gravkammerets højtliggende placering. Knud Krogh gør opmærksom på, at den meget snævre udgravning gav dårlige iagttagelsesforhold, og at undersøgelser omkring evt. urørte dele af kammergraven var mangelfulde.

Ejnar Dyggve fik aldrig publiceret sine undersøgelser i Jelling; han blev pålagt andre store opgaver, som hindrede dette. Det kan undre, at Nationalmuseet dengang ikke satsede mere på at få resultaterne af det stort anlagte projekt fremlagt. Knud Kroghs bearbejdelse af materialet er baseret på Dyggves udgravningsplaner, fotos, skitser og dagbogsnotater, som bliver grundigt analyseret. En lang række af disse skitser og notater er afbildet, og herved får man et godt indtryk af dette vanskelige kildemateriale. I flere tilfælde peger Knud Krogh på muligheder for yderligere undersøgelser. Man kan så overveje, om de to

høje efterhånden er så gennemgravede, at der ikke kan skjule sig mere. En sådan opfattelse kommer ganske godt til udtryk i Hans Stiesdals uforlignelige skildring »At rejse med Hugo Matthiessen« (i festskrift til Harald Langberg). På tjenesterejser til Jylland, med talrige afstikkere til andre steder end rejsens egentlige mål, insisterede Hugo Matthiessen altid på, at der blev kørt i en stor bue uden om Jelling. Den omfattende gennemgravning, der efterhånden var sket af de to høje, harmede ham så meget, at han ikke ville gense Jellingmonumentet.

I kapitel 16 sammenfattes alle observationer, der i tidens løb er gjort vedrørende kammergravens konstruktion lige fra den første undersøgelse i 1820 og frem til 1942. Her er det Knud Kroghs opfattelse, at konstruktionen har været mere kompliceret end hidtil antaget. Kapitlet afsluttes med fremlæggelse af de dendrokronologiske dateringer, der viser, at opførelsen af gravkammeret og højen blev indledt i vinterhalvåret 858-59.

Kapitel 17 er en sammenfatning og tolkning af de informationer, der foreligger fra 1820-21 og 1861 vedrørende det oprindelige indbrud i Nordhøjen. Knud Krogh mener, at disse oplysninger har været mangelfuldt udnyttet. Opfattelsen af indbruddet som simpelt gravrøveri har været sejlivet, men ved en omhyggelig granskning af kildematerialet sandsynliggør han, at det ikke er gravrøveres værk, men et arbejde der er sket i fuld offentlighed for at flytte den døde.

De nyeste Jelling-undersøgelser præsenteres i kapitel 18. Det drejer sig om C14-datering af vokslyset, der blev fundet ved gravkammeret i 1820 samt udgravningen i Jelling Kirke 1976-79 med påvisning af en kammergrav med genbegravelse og spor af en meget stor trækirke. Udgravningen i kirken, som skal fremlægges i bind III, bliver der i korte træk redegjort for, da resultaterne herfra underbygger den fremlagte teori om hændelsesforløbet i Nordhøjen.

Knud Krogh konkluderer, at trækirken med graven er Harald Blåtands værk, og at det kan være ham, der har åbnet Nordhøjen og flyttet sin far, kong Gorm, til kirken.

Kapitel 19 omhandler Nordhøjens relationer til de øvrige elementer i Jellingmonumentet. Her drejer det sig først og fremmest om den store skibssætning, der er påvist under Sydhøjen. De to høje og kong Haralds runesten synes at være placeret meget nøje i forhold til denne. Hvad skibssætningen angår, så viser de nyeste udgravninger i Jelling, at diskussionen herom ikke er afsluttet endnu.

I 2007 udkom bind II i denne publikationsrække. Den rummer den første samlede fremlæggelse af de mange fund, der er fremdraget fra Nordhøjen ved udgravninger i 1820, 1821, 1861 og 1942. Bogen er tæt knyttet til beskrivelsen af de forskellige udgravningskampagner i bind I. Indledningsvis bliver det fastslået, at fundmaterialet, som det foreligger i dag, ikke er komplet. Af forskellige årsager blev nogle af fundene aldrig sendt til museet i København. Desuden har de meget forskelligartede genstande af træ og metal lidt under lang tids opbevaring under ugunstige forhold. Først sent i 1800-årene fik man fornødent kendskab til effektive konserverings- og opbevaringsmetoder. Endelig har nogle genstande ikke kunnet genfindes i Nationalmuseets magasiner.

Materialet inddeles i seks fundgrupper svarende til de seks udgravningsfaser, der er gennemført i Nordhøjen. Til fundene er knyttet et nummersystem, hvor det første led i talkoden angiver hvilken udgravningsfase, den pågældende genstand tilhører, mens tallet efter gruppenummeret er den fortløbende nummerering af hele Nordhøjens fundmateriale. Med dette system kan man ubesværet følge med i, hvilke udgravninger de forskellige genstande stammer fra.

De seks fundgrupper, fundmaterialet inddeles i, er følgende: *fundgruppe 1* (fundene fra Jellingbøndernes indledende

gravning i højen), *fundgruppe 2* (fundene fra Oldsagskommissionens undersøgelse af gravkammeret i 1820 samt Finn Magnussens og C.J. Thomsens efterundersøgelse i 1821), *fundgruppe 3* (fundene fra Frederik VII's frilægning af gravkammeret i 1861), *fundgruppe 4* (fundene fra gravkammeret i 1861), *fundgruppe 5* (fundene fra minegangen), *fundgruppe 6* (fundene fra Ejnar Dyggves udgravning i 1942). Materialet fra de enkelte grupper præsenteres sammen med deres fundhistorie, hvor en bred vifte af kilder inddrages. Oplysninger fra breve, dagbøger, fundprotokoller og omtale i publikationer bliver gennemgået, og herved får man et spændende indblik i fundenes fremkomst og efterfølgende håndtering.

Herefter følger i kapitel 9 en kronologisk gennemgang af de hidtil fremlagte tolkninger af nogle af fundene lige fra Finn Magnussens kommentarer i forbindelse med de første indføringer i Oldnordisk Museums inventarprotokol og frem til de nyeste publikationer, der behandler fund fra Nordhøjen. De tidligste fremstillinger af de bemalede træskærerarbejder bliver underkastet en kritisk vurdering, og man erfarer, at begrebet »Jellingstil« blev introduceret i 1920 af Hakon Shetelig. I øvrigt får man her et godt indtryk af, hvordan flere af fundene indtager en central plads i studiet af vikingetidens stilarter. Interessant er det at læse om det påståede kristne indslag i gravinventaret. Det drejer sig om det formodede hængekors, Jellingbægeret (en kalk?), brudstykke af en lille sølvskål og to kobberbeslag med centralt korsmotiv i gennembrudt arbejde. Der er fremsat tvivl om disse kristne elementer, og diskussionen herom er sikkert ikke slut endnu. Her skal blot bemærkes, at en korsformet genstand eller tilsvarende udskæring i et beslag ikke behøver at have symbolsk betydning – der kan være tale om et rent praktisk eller dekorativt formål. Kapitlet afsluttes med en oversigt over den litteratur, der er omtalt.

Bogens hovedafsnit er kapitel 10 med kataloget over fundene fra de forskellige udgravninger i Nordhøjen. Denne første fremlæggelse af samtlige fund sker i samarbejde med en række specialister, der har foretaget materialeanalyser. De 65 katalognumre er inddelt i ni genstandsgrupper på tværs af de forskellige udgravninger. For at lette oversigten er der indledningsvis en kort oversigt over de seks udgravningsfaser med tilhørende katalognumre. Behandlingen af de enkelte fund indledes med katalognummer, genstandsnummer samt sidehenvisninger til fund- og forskningshistorie. Herefter følger en detaljeret genstandsbeskrivelse suppleret med omhyggelige tegninger udført af Knud Krogh samt fremragende fotos, hvor en række næroptagelser viser fine detaljer. Spørgsmålet om den påståede kiste eller et skrin, der omtales allerede i forbindelse med de første undersøgelser af gravkammeret, bliver indgående behandlet ved gennemgangen af trægenstandene. Brudstykkerne af bemalede træskærerarbejder bliver ligeledes underkastet et nøje studium, der suppleres med analyser af de bevarede farvespor samt røntgenoptagelser og optagelser med infrarød film. Med hensyn til bemalingerne påpeges det, at farverne for en stor dels vedkommende er gået tabt, og farveholdningen har ændret sig på det, der er tilbage. Derfor er det ikke muligt at danne sig en præcis forestilling om de oprindelige farver. De valgte farver på tegningerne skal derfor opfattes som skematiske. Det berømte Jellingbæger bliver underkastet en tilsvarende grundig analyse, og herved gøres opmærksom på en række interessante detaljer. Lidt overraskende præsenteres det som »en ruin af fornemt sølvmedearbejde«. Når man tager i betragtning, at bægeret havde ligget i jorden ca. 900 år, da det blev fundet, så vil de fleste nok mene, at det i dag fremstår som et stykke forbavsende velbevaret kunsthåndværk. I forbindelse med de grundige genstandsbeskrivelser

bliver der også fremsat tolkninger og vist rekonstruktionsforslag.

I kapitel 11 afrundes fundfremlæggelsen med sammenfattende bemærkninger om fundene fra Nordhøjen. Her påpeges det, at selvom det bevarede kun udgør en beskedne del af det oprindelige gravudstyr, så indtager materialet en særlig position blandt fundene fra vikingetiden. En række af genstandene er unikke, men lige så væsentlig er deres tilknytning til det storslåede monument, som vikingekongerne Gorm og Harald har efterladt sig i Jelling. Fundene er vigtige for studiet af vikingetidens kunsthåndværk, da de ud over den høje håndværksmæssige kvalitet også rummer flere helt enestående ting. Overraskende har det således vist sig, at flere af sølvmedearbejderne er bygget over en kerne af harpiksmasse. Dertil kommer, at de bemalede træskærerarbejder, pga. materialets forgængelighed, tilhører en uhyre sjælden fundgruppe. Afslutningsvis berøres spørgsmålet om, hvorfor og hvornår gravkammeret blev åbnet. Til afklaringen af dette har dendrokronologiske analyser givet afgørende bidrag. Det er således påvist, at gravanlægget blev opført i vinterhalvåret 958-959, og genåbningen er sket 5-6 år senere i vinterhalvåret 964-965. De formodede kristne genstande fra gravkammeret bliver her atter taget op til overvejelse, og den mulighed fremføres, at de kan være efterladt i forbindelse med en religiøs ceremoni ved genåbningen af graven. Med disse overvejelser afsluttes fundfremlæggelsen.

Til slut er der i kapitel 12 sted- og navneregister til bind I og II i den planlagte publikationsrække på i alt fire bind.

Med den foreliggende publikation har fundene fra Nordhøjen i Jelling langt om længe fået den videnskabelige bearbejdning, de fortjener. De omhyggelige beskrivelser suppleret med detaljerede tegninger og fremragende fotos muliggør fortsatte studier af fundmaterialet. Umiddelbart forekommer det dog usandsynligt, at no-

gen kan presse flere oplysninger ud af genstandene efter denne fornemme fremlæggelse af de berømte fund.

Jens Jeppesen
Moesgård Museum

U.M. Meier: *Die früh- und hochmittelalterliche Siedlung bei Schuby, Kreis Schleswig-Flensburg.* Offa-Bücher, Band 83. Wachholtz Verlag, Neumünster. 2007. 290 sider, ill. ISBN 10: 3 529 01183 5. Bogladepris: 48 euro.

Bogen er en fremlægning af de store fladeudgravninger i årene 1982-1988 af landsbyen Schuby (Skovby) vest for Slesvig foretaget af H.J. Kühn. Schuby ligger tæt ved Hærvejen og lige nord for Danevirke. Landsbyen har utvivlsomt profiteret økonomisk på den korte afstand til først Hedeby og siden Slesvig. U.M. Meier har benyttet Schuby-materialet som udgangspunkt for sin doktorafhandling. Bebyggelsen kan følges fra engang i 700-årene til op i 1300-tallet. Landsbyen er ikke totaludgravet. Der blev udgravet 21 nærmest kvadratiske grube-huse og 12 langhuse. De enkelte huse er beskrevet og analyseret med ægte tysk grundighed. De sammenholdes med andre lokaliteter fra samme tid og lokalområde f.eks. Kosel-West og Kosel-Ost; Haithabu-Südsiedlung og Winning. Fra det danske område inddrages bebyggelserne i Okholm/Vester Vedsted; Selsø-Vestby og Åhus-Transval i Skåne. Fra Holstens saksiske område inddrages bebyggelserne Neumünster-Grotenkamp; Bosau-Pfarrgarten; Halbinsel Bishofswarder og Bosau-Möhlenkamp. Og fra det slaviske område Lübeck-Kücknitz og Gross Strömkendorf. Referencematerialets sammensætning afspejler i høj grad Schubys placering sydligst i det gammel-danske område, hvor danerne, saxerne og slavernes områder stødte sammen. Dog er der ikke noget, der for alvor adskiller

husene og strukturen i landsbyen Schuby fra, hvad man ellers kan se i det danske område på samme tid. Men det er ganske interessant at få de nævnte bebyggelser holdt op imod hinanden.

Ud fra keramikken og de øvrige fund at dømme skal grubehusene overvejende placeres i 900-1000-årene, dog kan et enkelt grubehus dateres til 700-årene. Langhusene dateres overvejende til 1000-1100-årene og 1200-1300-årene. En del af langhusene synes at have en ganske lang brugstid. De fleste grubehuse har ildsted/ovne og må have været benyttet som boliger. Fund af ten- og vævægte viser, at der dog også blev udført tekstilhåndværk i grubehusene. Langhusene er overvejende enskibede typer – enkelte endda med udskud, som det kendes fra samtidige danske hustomter.

Halvdelen af bogen udgøres af katalogdelen, der indeholder en minutøs gennemgang af huse, gruber, fund m.m. Grubehusene er vist både i snit og plan, mens de knapt så velbevarede langhuse kun er vist med plantegninger. Fundmaterialet er vist dels som tegninger og dels i form af fotos. Fundmaterialet udgøres af keramik, ten- og vævægte, jernnagler, jernprene, knive, ringnåle, spore, pincet, nøgler, fiskekrog, bronzekors, fibler, sværdgrebsdel, armbrøstbolte, beslag, skiferlibesten, klæberstensskår, kværnstensfragmenter af rhinsk basalt, glasperler, mønter (bl.a. et skattefund med 779 mønter fra ca.1250-1325). Genstandene dækker hele det tidsrum, bebyggelsen har været i brug. Bebyggelsens fortsættelse skal utvivlsomt findes under det nuværende Schuby, der ligger meget tæt ved. Fundmængden og sammensætningen må vel betegnes som mere righoldig, end det man normalt ser ved en udgravning af denne type, men det kan selvfølgelig afspejle den korte afstand til de store handelsbyer Hedeby og senere Slesvig. Tab. 25 på side 123 viser dateringsrammerne for de forskellige slags fund. Et meget nyttigt skema for dem, der

arbejder med bebyggelser og fund fra nævnte periode.

Bogen følger sig til serien af publicerede landsbyudgravninger så som Trabjerg, Omgård, Vorbasse, Sædding., Kosel, Tårnby osv. Den grundige fremlægning af materialet gør det muligt at kigge udgraveren og forfatteren efter i kortene og se, på hvilken baggrund de er kommet frem til deres konklusioner. Kataloget med de mange fund, og her tænker jeg ikke mindst på det righoldige keramikmateriale, er ganske nyttigt at have ved hånden, når man selv står overfor genstande og fundkomplekser fra samme tid, som behandlet i denne bog.

Hans Skov
Moesgård Museum

Magdalene S. Midgley: *The Megaliths of Northern Europe*. Oxon 2008. 225 sider. ISBN 10: 0-415-35180-4. Bogladepri: 60 £.

Under en arkæologisk konference i Bougon i Frankrig i oktober 2002 bemærkede en dansk arkæolog over for Magdalene Midgley, at man savnede en bog, der gav en sammenfatning over megalitgrave i Nordeuropa, nu da der fandtes så mange bøger om megalitgrave i Frankrig og England. Det var en rigtig god ide at nævne det overfor netop Midgley, for snart derefter begyndte hun at samle materiale til denne bog. Forfatteren er født i Polen, gift med en englænder og ansat ved universitetet i Edinburgh. Hendes speciale er den tidlige del af neolitikum i Nordeuropa. Disse studier har bl.a. i 1985 resulteret i en publikation om tidligneo-litiks langhøje og i 1992 i et omfattende værk om tragt-bægerkulturen. Til foreliggende værk har forfatteren gjort intensive litterære studier, hvorved der henvises til spændende fund i Holland, Tyskland, Polen, Danmark og Sverige. Hun har også opsøgt fagkollegaer,

og ikke mindst har hun selv besøgt mange af megalitanlæggene.

Bogen er delt op i seks kapitler, hvortil kommer en fyldig litteraturliste og et index. Det foreliggende index er meget omfattende og anvendeligt og bør være et skoleeksempel for dem, der i dag skriver faglitteratur.

I det første kapitel (*Cultural and ceremonial background to the north European megaliths*) får man et fint kendskab til tragtbægerkulturen, dens anlægstyper og redskaber. Dernæst en omtale af tidligneoletikumets langhøje, der formodes at være forløberen for megalitgravene. Ved Flintbek lidt nord for Kiel har man således udgravet et kompleks af langhøje, hvor en af højene indeholdt fem jordfæstegrave, der senere blev overlejret af en langdysse med stenkamre. Lignende ser man flere andre steder, bl.a. ved Bygholm Nørremark lidt vest for Horsens, der nok er den mest imponerende og informative langhøj, der hidtil er udgravet, men desværre fortsat kun er fremlagt i en kort artikel i Skalk 1979 nr. 5. Karakteristisk for disse langhøje er, at de kan indeholde begravelser, hvor flere synes gravlagt samtidigt, altså en form for kollektivgrave. Gravene synes at have indeholdt både børn og voksne, mænd og kvinder, ligesom der er blevet manipuleret med nogle af menneskeknoglerne. Langhøjene er en vigtig gravtype for vores forståelse af den første monumentale arkitektur og dermed fremkomsten af megalitgravene. Det havde været godt, om Midgley også havde inddraget lidt flere af de nyeste fund, bl.a. fundene fra Skåne, der blev publiceret af Lars Larsson for få år siden.

I andet kapitel (*Megaliths in thought and space*) får vi en kort omtale af anlæggenes typologi. Det pointeres, at man ikke skal hænge sig i deres typologi, men at man bør benytte andre kriterier for at forstå formålet med dem, bl.a. ved at studere dem i forhold til andre samtidige anlæg. Sådanne studier sker nu i flere af tragtbægerkulturens områder, men forfatteren kommer

ikke rigtig ind herpå, skønt disse studier synes at have betydning for en tolkning af anlæggenes formål.

I anden del af kapitlet studeres anlæggenes placering i landskabet, hvor det er tydeligt, at de ikke ligger jævnt fordelt i områderne, og at de bevarede anlæg kun udgør en brøkdel af det oprindelige antal. Hvis sådanne landskabsstudier skal kunne ske i fremtiden, er det nu på høje tid, at man ved rekognosceringer og andre studier (f.eks. af gamle kort og luftfotografier) får lokaliseret de destruerede megalitanlæg. I Danmark formoder man, at der er mindst en snes tusinde anlæg, som ikke er registreret.

Til slut i kapitlet omtales megalitanlæggenes forhold til ardspor, hvor der er en del diskussioner om, hvorvidt der er sket en rituel pløjning forud for opførelsen af anlæggene, da ardsprene altid findes under dem. Undertegnedes egne udgravninger af megalitanlæg viser dog, at ardspor findes under næsten alle megalitanlæg, og at de kan være meget vanskelige at finde. Ardsprene viser sig kun de steder, hvor recent pløjning ikke har destrueret jordlagene. Så der er nok ikke tale om rituel pløjning, bortset fra at pløjning i et neolitikum samfund kan have været omgivet af mange ritualer.

I det tredje kapitel (*To build a megalith*) fortælles om, hvordan megalitanlæggene blev opført. Det er en kendsgerning, at opførelsen af sådanne anlæg har krævet mange personers aktive indsats. Det har krævet et indgående kendskab til de forskellige byggematerialer, og til hvordan de arter sig i forhold til vejrlig, jordtryk etc. I bogen henvises til tyske beregninger, der regner med op til 100.000 mandtimer, men der henvises også til andre beregninger, der viser, at få mænd ved brug af løftestænger kan manøvrere rundt med meget store sten.

Kapitel 3 er for undertegnede at se organiseret lidt bagvendt. Forfatteren fortæller først om jordfylden omkring kammeret,

dernæst om randstenene, så om dysser og til slut om jættestuer. Forståelsen havde været bedre, hvis der var gået frem i forhold til opførelsens kronologiske rækkefølge, dvs. først kammeret, så højen og randstenene. Afsnittet om dysser er blevet lidt rodet derved, at forfatteren fejlagtigt fastholder betegnelsen »stordysse«, der som anlægstype er at betragte som en jættestue, dvs. et megalitanlæg med en dækket gang, der når ud til højens rand. Disse såkaldte stordysser, der snarere bør betegnes som pæreformede jættestuer, knytter sig kronologisk og konstruktionsmæssigt til jættestuerne og skal beskrives sammen med disse.

I sin omtale af dysserne omtaler forfatteren, hvor dramatiske de er beliggende i landskabet, og at deres meget store dæksten er placeret for at skulle ses. De skal ikke være, og har oprindeligt aldrig været, dækket i en høj, som nogle arkæologer mener. Dækkende jordhøj over dæksten ses først ved jættestuer, uafhængig af om de så er pæreformede eller T-formede! Eller i forbindelse med ombygninger af dysser på jættestuernes tid. Skammeligt er det på fig. 3.19b at se, hvordan en dansk statslig styrelse har restaureret den ene dysse i Tustrupkomplekset og på denne anbragt en uformelig halvstor sten, der slet ikke respekterer det flotte dysseanlæg. Megalitanlæggene skal respekteres, som de er og med de fejl og mangler, som 5.000 års overlevelse giver dem, og de må ikke restaureres til noget falsk for at tjene publikums »oplevelse«. Som nævnt af andre, så husker vi også Karen Blixen med et ansigt præget af et langt livs erfaring, vi husker hende ikke som en ung kvinde, der endnu ikke har »levet«. Vore megalitanlæg skal også vise et »levet« liv og ikke være overrestaurerede anlæg, som Munkwølstruplangdysen i Slesvig (fig. 3.12.a).

I beskrivelsen af jættestuerne giver forfatteren en grundig omtale af deres forskellige former og af, hvordan de blev bygget. Her inddrager hun mange af de vigtig-

ge iagttagelser, som indenfor de sidste knap 20 år er indsamlet af medarbejdere på Nationalmuseet og Kulturarvsstyrelsen i forbindelse med restaureringen af anlæggene. Deres studier viser, hvilken højtudviklet ingeniørmæssig kunnen disse stenalderentreprenører har besiddet, og haft en viden der medfører, at jættestuekamre selv efter 5.000 år som regel fremstår, som om de var bygget i går. Kun få steder i verden kan man i dag kravle ind i sådanne velbevarede gamle stenkamre.

Ved omtalen af gulvene i jættestuerne, gulve der med lodret stillede stenfliser kan være opdelt i sektioner, kunne man godt have ønsket, at forfatteren var opmærksom på, at gulvene ofte er lagt om på et senere tidspunkt, måske flere hundrede år senere end jættestuernes anlæggelsestidspunkt. En flot jættestue som Carlshögen i Skåne har under et sådant gulv gruber med bl.a. menneskeknogler, der skal dateres et halvt årtusinde senere end anlæggets opførelsestidspunkt. Kamrene i jættestuerne synes ofte at være et område, hvortil man er vendt tilbage mange gange, og det har resulteret i, at man endog har omlagt gulvet, evt. at der blev lagt et nyt gulv ovenpå det tidligere.

I kapitel 4 (*Body and soul*) får vi en omtale af skeletresterne i anlæggene, gravgodset og offermaterialet placeret foran anlæggene. Kapitlet begynder med en generel omtale af skeletfundene, der jo ofte viser, at de ligger hulter til bulter i kamrene. Ganske rigtigt omtaler forfatteren, at det kan være vanskeligt at knytte knoglerne til én kultur, og vi kan ikke være mere enige! Næsten alle kulstof 14-dateringer af knogler fra stenkamre viser, at disse knogler oftest er mindst tusinde år yngre end anlæggenes opførelsestidspunkt. Man skal derfor være meget varsom med at benytte ikke sikkert daterede knogler fra stenkamrene til at sige noget om stenkamrenes oprindelige brug og formål.

I nogle få tilfælde har man dysser, hvis knoglefund måske kan være samtidige

med tiden for dyssens opførelse. Oftest blev knoglerne ikke fundet som hele skeletter, men i dynger. Et helt skelet fundet i et tidligt dyssekammer i en langdysse på Bogø syd for Sjælland er således omgivet af ni flotte flintøkser, og i fodenden af kammeret stod en flot kraveflask. Et fund som iflg. forfatteren skulle vise, at de tidlige stendysser var beregnet til begravelse af hele skeletter. Desværre er forfatteren ikke opmærksom på, at de flotte flintøkser er såkaldte B-økser, der skal dateres til begyndelsen af enkeltgravskulturens tid, dvs. mindst 800 år yngre end kraveflasken! Tolkningen af dyssekamrenes oprindelige brug må vente, til vi får flere og mere sikre fund. Det er ejendommeligt, at så mange tusinde dysseanlæg kun har leveret få fund, om hvilke man oftest ikke kan være sikker på, at de er fra tiden for opførelsen af dysserne. Det er godt, at forfatterens faglige ekspertise er så stor, at hun ikke begiver sig ud i lange redegørelser for evt. høvdingedømmer i dyssetid – fundmaterialet er for nuværende slet ikke til sådanne overvejelser.

Den samme kritiske indstilling overfor dyssernes skeletfund bør man også have i forbindelse med jættestuerner. Kun et par jættestuer, bl.a. Ramshög i Skåne, har skeletfund i kammeret, der muligvis kan dateres til at være fra kammerets opførelsetidspunkt. I jættestuerner ser man ofte knoglerne ligge i bunker, af og til med kranierne på toppen af bunkerne. Disse fund synes at være ret unge, og før man kan arbejde videre med dem, bør der foretages mange flere kulstof 14-dateringer af dem. Ønskeligt vil det være, om man fik en lang serie kulstof 14-dateringer til rådighed, der også omfattede de usikkerheder, der er i dag med hensyn til metodens reservoir-effekt, der jo kan gøre dateringen af skeletfund ældre, end de i virkeligheden er. Skønt skeletfundene måske ikke fortæller om anlæggenes oprindelige brug, så kan de give megen vigtig viden om tidsafsnit i den sene stenalder, som vi ikke ved så me-

get om. Man må håbe, at den ukritiske brug af skeletfund fra jættestuerner, der leder til at tolke dem som kollektivgrave i modsætning til enkeltgravskulturens enkeltgrave, snart hører op, da jættestuernes skeletfund jo i mange tilfælde er yngre end enkeltgravskulturens!

Forfatteren omtaler gravgodset i kamrene, der jo også ofte er fra kamrenes sene brugsperioder, hvorfra man bl.a. har flotte hængekar, flintøkser og ravperler. Desværre er det ikke muligt sikkert at knytte gravgodset til de fundne skeletdele. Der gives en grundig omtale af de meget store mængder af keramik, der ofte blev placeret foran indgangen til jættestuerner. Keramikken kan være fra flotte, rigt ornamenterede kar, der kan dateres til tiden for anlæggenes opførelse. Materialet viser, at det ofte kun er dele af flotte lerkar, man har ofret ved indgangen, og ikke, som hidtil antaget, indhold i nogle hele lerkar.

I kapitel 5 (*Architects of stone and symbols*) beskriver Midgley bl.a. den symbolske brug af farver i megalitgravene, f.eks. at nogle af de store sten har markante farver, der jo forstærkes, når de bliver våde. Det samme ser man ved brugen af ildskørnet, hvidt flint og birkebark benyttet mellem de ofte røde sandstensfliser i tørmuren sat mellem de store kammersten. Forfatteren kommer ind på, at denne brug af farver nok ikke er tilfældig. Hun gør desuden ganske rigtigt opmærksom på, at manglen på megalitisk kunst i Nordeuropa nok modsvarer af den flotte mønstring på lerkarrene, ikke mindst på de kar der findes i forbindelse med megalitanlæggene.

I et spændende afsnit omtales dualismen i megalitanlæggene, f.eks. forekomsten af tvillingesten og tvillingeanlæg. Til slut i kapitlet ses megalitanlæggene i forhold til det ceremonielle landskab, der omfatter kulthusene, offerpladserne, især i moserne, og sarupanlæggene. Den sidstnævnte anlægstype opfatter forfatteren som nogle længerevarende samlingsanlæg, hvor der kunne være sket mange

sammenkomster med bl.a. udvekslinger. Imidlertid viser pladsernes udformning, brug og fundmateriale, at det ikke kan have været tilfældet. Pladserne synes, primært som et vigtigt fællesprojekt, at være opført af en stor gruppe mennesker til nogle få og kortvarige handlinger, hvorefter pladserne, sandsynligvis indenfor en sæson, blev forladt. Efterfølgende, endog op til flere hundrede år senere, kan der være foretaget genopgravninger i pladsernes systemgrave.

I det sidste kapitel (*The wider European megalithic context*) får man en fin gennemgang af de nyeste resultater angående megalitanlæg i Vesteuropa. Her kunne man godt have tænkt sig at høre noget om de mange resultater fra det bretonske Carnac-område, hvor der i disse år sker en spændende udforskning af megalitanlæg, omfattende langhøje, stenkamre, menhirer og stenrækker. Til slut i kapitlet er der en sammenfattende konklusion, hvor forfatteren kommer ind på, hvorfor vi i Norden har udviklet en egen form for megalitanlæg. Det er nok korrekt at se megalitanlæggene som en omformning af de tidlige langhøje med træanlæg, der nu skifter over til at blive opført i sten, men at skifte fra en anlægstype opført i forgængeligt træmateriale til en type opført i et bestandigt stenmateriale må have årsag i andet end blot en nyudviklet entreprenørmæssig kunnen! Trods et par hundrede års udgravninger af storstensgrave viser kapitlet også, at der er megen viden, som vi ikke har indhentet, og som det nok bliver vanskeligt at få, dersom der ikke bliver foretaget meget omhyggelige udgravninger i hidtil ikke erkendte anlæg, eller at der gives mulighed for at foretage meget omhyggelige og målrettede udgravninger i nogle af de fredede megalitanlæg.

Med Midgleys bog har vi fået et oversigtsværk, der på en fin måde giver os indblik i megalitanlæggenes fascinerende verden. Bogen er skrevet på et let læseligt engelsk og har som nævnt et vel udført index.

Bogværket knytter sig fint til de andre oversigtsværker, der findes om tilsvarende megalitanlæg i Vesteuropa. Man må endog medgive, at værket her er mere grundigt, men fundmaterialet også er godt. Imidlertid mangler vi stadig det store atlas med en grundig beskrivelse af alle megalitanlæggene i Danmark, for Midgleys studier viser, at der findes megen viden herom, der i dag skal indsamles fra mange forskellige steder. Bogen er ikke billig, og til en sådan pris kunne man godt have forventet et bedre og mere omfattende billedmateriale. De mange s/h-fotografier giver på ingen måde indtryk af, hvor farverige megalitanlæggene er, så her er der ikke andet at gøre, end at man selv må tage ud og besøge dem!

Niels H. Andersen
Moesgård Museum

Marianne Rasmussen (red.): *Iron Houses in Flames. Testing house reconstructions at Lejre*. Lejre 2007. 191 s. ill. Farve. Vedlagt DVD med dokumentation + film på 9 minutter med samlet beretning. ISBN 978-87-87567-55-5. Pris 288 kr.

Denne antologi af seks artikler er publiceret i anledning af, at det i 2005 var 40 år siden Hans-Ole Hansen fik etableret et forsøgscenter nær Ledreborg Gods – i dag kendt under navnet Lejre Forsøgscenter.

Som titlen angiver, handler samtlige artikler om jernalderhuse, originale brandtomter, husrekonstruktioner, kontrolleret husafbrænding, boforsøg samt muligheder i at anvende 3D computergrafik ved fremtidige rekonstruktioner.

Bogen indledes med en artikel af centrets forskningschef Marianne Rasmussen, »Building Houses and building theories – Archeological experiments and house reconstruction« (s. 6-15). Her behandles teorier og rekonstruktioner, og ikke mindst hvordan disse – med et bedre ord – modeller anvendes videnskabeligt og i formidlin-

gens tjeneste. Her som i flere artikler pointeres, at resultaterne af de eksperimentelle forsøg hele tiden må konfronteres med det originale arkæologiske materiale. Det påpeges ligeledes, at forsøgsvirksomheden generelt bør indgå som en naturlig del af den videnskabelige fortolkningsproces.

Derfor forekommer det naturligt, at bogen også indeholder en artikel om en af de senere års mest spektakulære brandtomter, hus A 371 fra Nr. Tranders nær Aalborg – »The burnt remains of a house from the Pre-Roman Iron Age at Nørre Tranders, Aalborg« (s. 16-31) af Jens N. Nielsen.

Det var især stalden med indebrændte husdyr og mennesker, som var interessant, og i den forbindelse diskuteres først og fremmest de fem personers tilstedeværelse. Tre af dem var mellem 13-18 år gamle, og spørgsmålet melder sig øjeblikkeligt: har de simpelthen alle sovet i stalden eller på et loft? Ud fra en fornyet gennemgang af flere jyske brandtomter udgravet af H. Kjær og G. Hatt argumenteres for, at disse huse sandsynligvis har haft lofter, i hvert fald i en periode af året. Så det er en konstruktionsdel, som man bør være meget opmærksom på ved fremtidige undersøgelser af brandtomter.

Om man ligefrem har sovet på loftet er nok diskutabelt, ikke mindst i lyset af Klima-X-gruppens resultater (s. 134ff), hvoraf det fremgår, at det meste af røgen fra ildstedet samler sig under taget! (s. 155, fig. 15).

Hermed er man fremme ved de to artikler, der omhandler den kontrollerede nedbrænding af det såkaldte hus 1.

I artiklen »The fire we started« (s. 32-42) giver centrets primus motor, Hans-Ole Hansen, en malende øjenvidneskildring af nedbrændingen, som den tog sig ud en augustmorgen i 1967, og hans mundtlige beretning kan høres på den vedlagte DVD.

Det historiske tilbageblik omfatter naturligt nok også en beskrivelse af de mange vanskeligheder bag etableringen af det historisk-arkæologiske forsøgscenter i 1965

ved Lejre nær Roskilde. Mange gode kræfter som f.eks. professorerne P.V. Glob og Axel Steensberg samt den daværende undervisningsminister Jørgen Jørgensen fra Lejre-kredsen var nødvendige, og de ydede en forbilledlig indsats.

Hans-Ole Hansen havde allerede tidligere gennemført flere nedbrændinger af rekonstruerede huse. Den første lå tilbage i 1958, hvor et stenalderhus gik op i flammer og igen i 1962 med det berømte Bognæksperiment. Et større presseopbud dækkede begivenheden, og billeder herfra er nogle af de mest benyttede i artikler og bøger om eksperimentel arkæologi.

En af de mest forbløffende oplysninger var, at flammerne stod ud gennem taget efter blot 2-3 minutters forløb. Opdages en sådan fare ikke i tide, forstår man bedre, hvorfor både husdyr og mennesker kunne indebrænde i hus A 371 i Nr. Tranders.

Efter et par ugers forløb udgravedes et mindre parti, men ellers blev tomten dækket af ca. 10 cm muld og brugt som svinsti. Og sådan henlå den i ca. 25 år til 1992-1993, hvor den blev anvendt til uddannelsesgravning for en gruppe arkæologistuderende fra Københavns Universitet under ledelse af mag.art. Linda Boye. Målet var naturligvis at sammenligne denne hustomt med iagttagelser fra arkæologiske brandtomter. Projektet indgår i bogens længste artikel »House 1: Experimental fire and archeological excavation« af Lars Bjarke Christensen m.fl. (s. 42-133). Udgravningsrapporten af hus nr. 1 blev i 2003 overdraget en ny gruppe arkæologistuderende ved Københavns Universitet i forbindelse med et bachelorprojekt, hvilket artiklen da også er stærkt præget af.

Artiklen kommer vidt omkring, og bl.a. gennemgås udvalgte arkæologiske brandtomter, ligesom brandforsøget og genopførelsen af hus 1 omtales grundigt. Det er naturligvis alt sammen relevant i forhold til artiklens hovedtema, nemlig genudgravningen af hus 1, men de mange side-

temaer figurerer i denne sammenhæng blot som en form for »indramning«, og en kraftig beskæring havde været på sin plads.

Tilbage til genudgravningen. Ved den første kampagne blev udgravningerne gennemført som 'blindtest«. Det vil sige uden nogen som helst viden om hus 1's »forhistorie«. I næste sæson ændredes dette dog, hvilket forekom relevant og da ikke mindst i lyset af, at flere ting var blevet fjernet ved den allerførste udgravning et par uger efter afbrændingen i 1967.

Et af de allermest overraskende resultater var den hurtige nedbrydning. Efter blot 25 år lignede denne hustomt næsten den situation, som arkæologer normalt står i ved en bopladsudgravning, hvor det normalt kun er sporene af diverse nedgravninger, der står tilbage.

En anden væsentlig iagttagelse angik de stratigrafiske forhold. Ved branden i 1967 sås tydeligt, at de lerklinede fletværksvægge var de sidste, som faldt sammen. Rækkefølgen var således: nederst gulvlaget, herover dele af taget/loftet, og øverst rester af væggene, og det er en lagserie, som rent faktisk er iagttaget i flere 2000 år gamle brandtomter. Men kun fremtidige brandforsøg kan vise, om dette også er tilfældet, hvis væggene havde været bygget af træ, græstørv eller klinet med komøg, som det f.eks. er tilfældet med Tofthuset ved Moesgård Museum.

Generelt er der næppe grund til at betvivle resultaterne. Men det er dog problematisk, at hus 1 var blevet flyttet. Det var tilmed bygget af dårligt tømmer, og endelig var visse konstruktive elementer forkerte. Alt andet lige må disse forhold også have påvirket eksperimentet.

At bo i et jernalderhus er meget populært for både børn og voksne, men for en bedre forståelse af indeklimaet er det nødvendigt med systematiske målinger. Boforsøg i rekonstruerede oldtidshuse har været gennemført mange steder, men des-

værre får man sjældent en ordentlig beskrivelse af disse. Men heldigvis sker det da, og her med artiklen »Reconstruction – and then what? Climatic experiments in reconstructed Iron Age houses during winter«, af Anna Severine Beck m.fl. (s. 134-173).

Denne såkaldte Klima-X-gruppe bestod igen af arkæologistuderende fra Københavns Universitet, og de opholdt sig i hus 17, det senest konstruerede hus i Lejre, i tre omgange, og altid i februar.

Eksperimentet synes vel tilrettelagt med præcise angivelser af forsøgsopstillinger, og udover måleudstyret oplyses bl.a. også om placering af skillevægge og tæpper. Vigtigt er det naturligvis, at deltagerne alle bar jernalderdragter, og i stalden stod en herlig mekanisk ko, der gjorde det ud for dyreholdets varmeafgivelse. En lang række relevante forhold behandles: temperatur, luftfugtighed, træk, lysforhold samt mere subjektivt deltagerens egen opfattelse af deres velbefindende – eller rettere mangel på samme.

Set med moderne øjne var et af de påfaldende resultater, at indetemperaturen lå på 8-10 grader C uanset udetemperaturen. Desuden var der altid røg i køkkenet, ligesom træk og et koldt lergulv var stærkt generende problemer. I disse huse med mennesker og husdyr under samme tag har man ment, at der kunne profiteres af husdyrenes varmeafgivelse, men dette viste sig ikke at være tilfældet. Varmen stiger som bekendt lodret til vejrs, så det eneste lune sted var under taget eller på loftet, hvis et sådant har eksisteret.

Her kunne temperaturerne nå op omkring 20 grader, men til gengæld var denne del af huset så røgfylt, at det var livsfarligt at befinde sig der. Derimod har det været lunt og godt at opholde sig i stalden, og måske har de fem indebrændte individer fra Nr. Tranders haft sovested her.

Røgen synes i det hele taget at have været et problem, og uanset om der er lyre el-

ler gavlåbninger i husene, ligger røgen som en tæt dyne fra ca. 1,50 m og opfejer. Her findes sandsynligvis en af årsagerne til den lave levealder hos vore jernalderforfædre.

Bogens afsluttende artikel er naturligt nok fremadrettet. Nicolai Garhøj Larsen behandler den virtuelle rekonstruktion – »Virtual reconstruction: a tool for the future?» (s. 174-191). Indlægget er i høj grad teoribaseret, men samtidig demonstreres metodens muligheder ved konkrete eksempler. Et af dem gælder to huse fra den velkendte Grøntoftbebyggelse i Vestjylland. Den ene bygning må karakteriseres som et standardhus, mens den anden bl.a. er noget større.

Det viste sig umuligt at overføre modellen af standardhuset til den anden bygning. Denne afveg ganske enkelt fra normen, og man kan så spekulere over, hvorfor det er tilfældet.

Også lysforhold kan studeres gennem de virtuelle briller. En hvidtning af væggene havde ingen effekt, men gjorde man det samme med lergulvet sås en tydelig forskel, så de nord- og nordvestjyske huse med gulve af kridt må have været lysere at opholde sig i. En af de store fordele ved de virtuelle modeller er, at man hurtigt og uden problemer kan ændre på bygningsmæssige elementer m.v.

Der er således god grund til at anvende metoden i forbindelse med fremtidige rekonstruktioner af huse, både og andre større anlæg.

Alt i alt er der tale om en gedigen antologi; men allervigtigst er dog, at det endelig er lykkedes at få publiceret nogle af de mange forsøgsresultater, som udgør en væsentlig del af centrets virke.

De præsenterede forsøgsresultater har desværre været længe undervejs, nemlig 10-15 år. Dette er ikke Lejres skyld, men er først og fremmest et godt udtryk for de vanskelige publikationsvilkår, som humanistisk forskning generelt er underlagt i disse år.

I det konkrete tilfælde virker det endnu mere grotesk, idet den eksperimentelle arkæologi faktisk er i stand til at levere resultater og iagttagelser, som med stort udbytte kunne indgå i planlægningen af enhver arkæologisk undersøgelse. Her er altså et klart eksempel på en umiddelbar »Fra Forskning til Faktura«-situation, for nu at bruge et yndlingsudtryk af Helge Sander!

Forsøgsresultaterne er ikke blot interessante i sig selv, men i allerhøjeste grad nyttige i relation til feltarkæologien. Med denne publikation i hånden står man med et godt værktøj, som burde kunne føre til en bedre gensidig og mere rationel udveksling af ideer mellem den eksperimentelle og den feltmæssige arkæologi. Særligt med hensyn til udforskningen af jernalderhuse.

Selv om ventetiden har været lang, er der bestemt grund til at hilse denne engelsksprogede antologi velkommen. Og forhåbentlig vil den nå ud til et bredt publikum. Der er kommet en smuk lay-outet bog ud af anstrengelserne, dog med undtagelse af nogle illustrationer i artiklen om genudgravningen af hus 1. Den medfølgende DVD på 1 time og 53 minutter udgør et fint supplement, og denne samt tilstedeværelsen af de mange ældre fotooptagelser skyldes den utrættelige Ole Malling.

Kontrollerede nedbrændinger af rekonstruerede huse hører til blandt de sjældneste eksperimenter, og siden 1967 er dette ikke sket. Måske var det på tide at gennemføre et nyt brandforsøg, og da med inddragelse af iagttagelser fra de seneste års velundersøgte brandtomter – Nr. Tranders, Ydby og Skalnæsgård. Et hus, der kunne være velegnet, er det ca. 35 år gamle Toftinghus ved Moesgård Museum.

Jørgen Lund

Institut for Antropologi, Arkæologi og
Lingvistik
Aarhus Universitet

Penelope Walton Rogers: *Cloth and Clothing in Early Anglo-Saxon England, AD 450-700*. CBA Research Report 145. Council for British Archaeology. York 2007. 289 sider. ISBN 978-1-902771-54-0. Bogladepri: 19.95 £.

Penelope Walton Rogers' bog er en af den slags, som kun en forsker med lang erfaring kan skrive. Den er fyldt med kundskab, indsigt og information til glæde og nytte for arkæologer, museumsfolk og andre formidlere, rollespilsentusiaster og folk, der simpelthen er interesseret i arkæologi. Der er tale om et solidt funderet arbejde i den empiriske forskningstradition; der er ikke mange spor af den teoretiske overbygning, som er blevet standard i britisk arkæologi, selvom forfatteren trækker på en lang række sådanne arbejder. Den er skrevet i et letlæseligt engelsk og er bygget op, så det er enkelt for læseren at følge med i præsentationen af data, ræsonnementer og argumentation. Den er også meget velillustreret, hvor især de mange instruktive billeder af rekonstruerede dragter påkalder sig opmærksomheden. Bogen bygger på forfatterens mangeårige arbejde med undersøgelser af materiale fra arkæologiske gravfund, først i felten siden omkring 1980 i laboratoriet med fokus på tekstiler. Men ikke nok med det: databasen på 3.800 tekstiltfund fra 1730 grave, fordelt på 162 forskellige lokaliteter, der danner grundlaget for arbejdet, er opbygget af yderligere to generationer af britiske tekstilforskere, Grace M. Crowfoot (1877-1957) og Elisabeth Crowfoot (1914-2005) og repræsenterer dermed kundskab udviklet over det meste af det tyvende århundrede. Databasen er nu tilgængelig på internet.

Kapitel 1, »Setting the scene«, redegør for formålet med bogen, forskningshistorien og det geografiske, kronologiske og historiske rammeverk, deriblandt en kortfattet indføring i hvad der vides om tekstilproduktion og dragt på De Britiske Øer forud for angelsaxernes ankomst samt i

deres formodede hjemlande. Kapitel 2, »Textile production in the villages«, beskriver de mange forskellige arbejdsprocesser, der indgik i førindustriel tekstilproduktion, hvordan hver af dem krævede specialiserede redskaber, og hvordan de i løbet af årets gang beskæftigede store dele af landsbyens befolkning. Kæden af processer startede ude på markerne, fortsatte i udkanten af bebyggelsen, for derefter, i de afsluttende stadier, at rykke indendørs. Forfatteren forklarer, hvilke muligheder den opmærksomme arkæolog har for at påvise spor af de forskellige arbejdsprocesser og viser det store potentiale for at kortlægge den rumslige udnyttelse af jernalderens bebyggelse, og – ikke mindst – hvilket formidabelt udgangspunkt det er for at studere kvindernes rolle i samfundet. Det er viden, som bør være fast inventar i enhver bopladsarkæologs intellektuelle bagage.

Kapitel 3, »The textiles from the cemeteries«, redegør for, hvordan databasen bag i bogen er blevet til og gennemgår i overskuelig form de mange forskellige elementer, den består af: Fibre og farvestoffer, og hvordan de identificeres, de almindelige stoftyper, forskellige typer af mønstring, specielle tekstiler, vævekanter og andre strukturelle detaljer, brik- og båndvævnin-ger, søm- og broderiteknikker, skind; og hvordan alt dette fordeler sig i tid og rum. Dermed fremkommer et billede af, hvordan den angelsaksiske måde at producere tekstiler på blev introduceret i to bølger: den første i form af ringformede vævevægte og kiperstoffer i z-spundet garn i både trend og islæt; den anden omfattede halvkugleformede tenvægte og kiperstoffer, hvor islattet var i s-spundet garn. Senere skete en forskydning fra kiper- til lærredsvævning, samtidig med at hørstoffer blev mere almindelige; men teknologien forblev baseret på runde vævevægte og halvkugleformede tenvægte frem til slutningen af det 1. årtusinde. Undersøgelse af den regionale fordeling antyder, at de saxiske områder var mere konservative end de

angliske og kentiske med hensyn til at bruge s-spundet islætsgarn. Det er en grundig og overbevisende redegørelse, der nuancerer tidligere forskning, inklusive af anmelderen, og understreger kundskabspotentialiet i systematiske undersøgelser af organisk materiale. Selv ganske uanselige rester kan bidrage til at fortælle historie, når blot de er mange nok.

Kapitel 4, »Costume accessories«, gennemgår de vigtigste typer af dragtspænder, nåle, hægtespænder og bæltespænder, som karakteriserer angelsaksiske kvindegrave og gør rede for deres datering og udbredelse. Tilsvarende gælder perler og andre former for halskæder, fingerringe, dupper til snørebånd, punge og andre genstande, der har tjent til at bevare tekstilrester og dermed som kilder for Walton Rogers' arbejde. For mandsgravenes vedkommende er det mere sparsomt: bæltespænder er stort set den eneste kategori af dragttilbehør. Tekstiler er dog af og til bevaret i forbindelse med knive og våben.

Kapitel 5, »Reconstructing clothing from the Anglo-Saxon burial«, er bogens centrale del og den, der vil blive nærlæst af de fleste. Her viser Walton Rogers skridt for skridt, hvordan hun har arbejdet sig frem. Med udgangspunkt i, hvordan forskellige smykkeopsætninger og spænder er placeret i gravfundene, og hvilke typer af tekstiler der er påvist på, under eller over disse, argumenterer Walton Rogers for, at den angelsaksiske kvindedragt i folkevandringstiden bestod af en peplos over en langærmet kjole. Peplosen blev holdt sammen over skuldrene af to fibler og af et bælte om livet. Denne dragt var ofte suppleret af et hovedtørklæde eller slør og en tyk ulden kappe. Af andre beklædningsstykker optræder skærf, sjaler og slag i forskellige snit og udformninger. Dragten ændredes flere gange i løbet af kvindens liv. Hun fik sin første peplos omkring pubertetens indtræden; sløret, med tilhørende nål til at holde det på plads, kom til fra syttenårs alderen, formentlig ved indgåelse

af ægteskab. Ældre kvinder, der havde passeret overgangsalderen, brugte ikke længere peplos, men fortsatte med at bære den langærmede kjole, sløret og i flere tilfælde adskillige ekstra lag i form af sjal og kåbe. I den tidlige angelsaksiske periode er sløret skulderlangt; senere blev det længere og dækkede hele overkroppen. Bæremåden minder i høj grad om de muslimske tørklæder, som bringer sindene i kog i dagens Danmark og er en påmindelse om, at moden skifter, og at der generelt intet nyt er under solen. Peplosen gik af brug i slutningen af det 6. århundrede; hvad den blev erstattet af er ikke nær så klart og ser ud til at have varieret i de forskellige dele af det angelsaksiske England. Hovedelementerne var dog en hellang tunika, en variant af den klassiske romerske kvindetunika, båret med et bælte af vævet stof samt et langt hovedslør og et rektangulært sjal, evt. suppleret af et kort slag med eller uden hætte.

I Kent optræder en dragt med fire fibler, en vestlig variant af en dragtskik, der kendes fra hele det merovingiske Europa. Den bestod af en relativ tætsiddende kjole med lang, lodret slids i front, kantet af brikvævede bånd og lukket med to mindre fibler; over denne en kåbe eller jakke der ligeledes var kantet af brikvævede bånd og lukket af to større fibler. I Kent og i det frankiske område var kåben relativ kort, trekvart lang i moderne terminologi; øst for Rhinen var den længere. I slutningen af det 6. århundrede blev denne mode afløst af en dragt med en enkelt fibula i halsen, en kort nål på brystet eller skulderen og et læderbælte forsynet med lange, nedhængende bæltedopper.

Mandsdragten er der som nævnt meget mindre belæg for, og Walton Rogers bygger i høj grad på de velkendte dragtfund fra Thorsbjerg og andre moser i Schleswig-Holstein og Niedersachsen, suppleret af ikonografiske og skriftlige kilder, når hun beskriver den germanske mandsdragt, som stort set er uforandret fra det 1. til det 10. århundrede e.Kr. Bortset fra en kortva-

rig episode i det 7. århundrede bestod den af en tunika båret med eller uden en undertrøje, bukser samt en kappe. Undtagelsen er en »kriger-jakke«, en knælang jakke med lange ærmer og kimonoåbning, kantet af brede, brikvævede bånd og holdt sammen af et bælte. Det er denne dragt, som er afbildet på presblik på hjelmene fra Sutton Hoo, Vendel og Valsgårde, og i længere varianter på en række guldgubber. Den bliver ofte benævnt »kaftan«; men en kaftan har et helt andet snit med høj hals og frakkeskøder, der er skåret separat. Walton Rogers viser, hvordan der er kommet rod i terminologien som følge af en sammenblanding af fire forskellige beklædningsstykker brugt af sassanidiske mænd og foreslår, at den jakke, som kan ses på de nævnte afbildninger samt på et antal billeder af sassanidiske fyrster og krigere fra det 3. og 4. århundrede, kan genfindes i tre eller fire angelsaksiske mandsgrave fra det 7. århundrede. Kapitlet afsluttes med korte afsnit om barnedragter, frisurer, bælte, sko og punge samt sengetøj og andre former for indretningstekstiler.

Det afsluttende kapitel 6, »Cloth, clothing and Anglo-Saxon society«, opsummerer argumentationen i de forudgående kapitler med focus på spørgsmål som, hvordan ændringer i tekstilteknologien gik for sig, tekstiler som udtryk for status, hvilke tekstiler der kan anses for importerede og tekstiler i fyrstegrave. Ændringer i mænds og kvinders relative status, tekstilers betydning i markering af alder og ægtestand og dragtens rolle i et multikulturelt samfund i skæringspunktet mellem religioner tages også op. Bogen slutter med en række gode råd til felt- og skrivebordsarkæologer og forfatterens syn på betydningen af rollespil og rekonstruktioner samt på arkæologiens forpligtigelse til at give kundskab tilbage til det samfund, der betaler for udgravninger og påfølgende bearbejdning.

I arbejdet med at rekonstruere de angelsaksiske dragter trækker Walton Rogers på

mange forskellige kilder, ikke mindst dragtfund fra nordeuropæiske moser kombineret med ikonografisk materiale af såvel romersk, byzantisk, sassanidisk og fransk oprindelse. Dertil kommer tolkninger fremsat af andre forskere af dragt og dragtskik i forskellige dele af Europa og Den Nære Orient gennem hele det første årtusinde, baseret på arkæologiske fund og/eller historisk og ikonografisk materiale. Dette er både en styrke og en svaghed. Det brede sammenligningsmateriale åbner for mange muligheder for at identificere beklædningsstykker og måder, de kan have været båret på, for det er som bekendt vanskeligt at genkende noget, man ikke har set før. Men det tager ikke højde for, at de forskere, der har tolket kilderne, ikke altid er enige eller for de kulturelle og kosmologiske forskelle i et Europa, der gennemgik overordentlig store forandringer i den periode, som de angelsaksiske grave stammer fra. Uanset om Romerriget faldt med et brag eller transformeredes i mere eller mindre stilhed, så har det langtfra været ligegyldigt, om man var franker, goter eller angelsakser, om man regnede sig som arvtager til romerne, som skandinaviske udvandrere, eller knyttede sin identitet til asiatiske rytterfolk. For slet ikke at tale om hvorvidt man anså sig som den ene eller anden slags kristen eller bekendte sig til helt andre former for religion. De seneste år har vi set en række arbejder om identiteter og kosmologi i just denne periode af Europas historie, der gør det vanskeligt at acceptere uforbeholdne sammenligninger på kryds og tværs af alle sådanne skel. Her ligger, efter anmelderens mening, yderligere et stort, uudnyttet potentiale, der kræver flere teoretiske og metodiske redskaber end et feministisk genusperspektiv, og hvad Walton Rogers kalder »Old Crone wisdom«. Dertil kommer, at Walton Rogers' kundskab om romersk dragt ikke er helt opdateret. Det skal imidlertid ikke ligge hende til last: ingen kan følge med i alt, og arkæologiske tekstiler er ikke længere

et lille, snævert forskningsfelt. *Cloth and Clothing in Early Anglo-Saxon England* er et imponerende arbeide, der vil blive flittigt brugt af lærd som læg, og som forhåpentlig vil inspirere mange til videre studier af tekstiler og dragter.

Lise Bender Jørgensen

Institutt for arkeologi & religionsvitenskap
Norges Teknisk-Naturvitenskapelige
Universitet
Trondheim

Søren Michael Sindbæk: *Ruter og rutinisering. Vikingetidens fjernhandel i Nordeuropa.* København 2005. 356 sider. ISBN 87-7917-150-8. Bogladepris ikke oplyst.

Boken »Ruter og rutinisering. Vikingetidens fjernhandel i Nordeuropa« er opprinnelig levert som en PhD-avhandling, forsvart ved Århus universitet høsten 2004. Den trykte versjon er uten vesentlige endringer. Søren Sindbæk tar opp et sentralt og omfattende forskningsfelt som sto særlig fremme på 1970- og 80-tallet. På mange måter er den blitt et oppgjør med tolkninger som ble fremsatt på denne tiden, rettet mot system, funksjon og regelbundet utvikling. Ut fra nye perspektiver, men også eldre tilnærminger, presenterer han til dels nye tolkninger og alternative forklaringsmåter. Boken fortjener derfor oppmerksomhet.

Boken dekker et stort tema fra et vidt geografisk område – Skandinavia og Nordsjøområdet, Baltikum, nordlige deler av Sentral-Europa og den europeiske del av Russland – gjennom tre hundreår, fra ca. 700 til 1000 e.Kr. Målet er å skape oversikt over sammenhengen mellom organiseringen av vareutvekslingen og utviklingen av fjernhandelsruter i Nord-Europa i denne perioden. Hvordan har Sindbæk løst denne krevende oppgaven, og hva har studien tilført av nye perspektiver og resultater?

Sindbæks overordnede perspektiv tar i stor grad utgangspunkt i Anthony Giddens' praksisteorier. Handelsrutene var ikke naturgitte, men ble til gjennom en sosial praksis over tid. Den repeterende vareutvekslingen mellom forskjellige regioner var avgjørende for å etablere og opprettholde sosiale institusjoner knyttet til handelen. Dette førte til at reiser ble til ruter og at utveksling ble til handel. Det er denne prosessen han kaller *rutinisering*. Vikingetidens handel forutsetter etter hans syn ingen hegemonisk makt, og heller ikke et visst nivå av sosial utvikling, slik bl.a. Richard Hodges har vært talsmann for. Hovedgrunnlaget lå snarere i den gjensidige avhengigheten aktørene imellom. Sindbæk argumenterer også for rutiniseringen av handel ikke skjedde synkront over hele området og var til dels av ulik karakter.

Boken er på vel 300 sider, fordelt på elleve kapitler. De gir dels en tematisk, dels geografisk oversikt, basert på et utvalg av materialkategorier og undersøkelsesområder. Seks steder – Hedeby, Ribe, London, Kaupang, Birka og Staraja Ladoga – er innlemmet i studien med ulik tyngde. I tillegg diskuteres også Wolins rolle. Sindbæk argumenterer for å benytte begrepet knutepunkt for disse stedene med utgangspunkt i deres rolle i fjernhandelen.

Begreper som institusjonalisering, regionalisering og rutinisering blir studert gjennom de materielle spor som er etterlatt. Institusjonalisering blir her sett som en forlengelse av sosiale institusjoner som rent fysisk kan studeres gjennom transport, havner, veier, befestninger, handelsplasser og byer, men også gjennom mer immaterielle forhold, som lovgivning, mynt- og vektsystemer, sosial spesialisering og stratifisering. Regionalisering gir seg uttrykk i romlige sosiale dimensjoner, som senterperiferi-relasjoner og spesielle distribusjonsmønstre. Den såkalte rutiniseringen er reflektert i aktørenes kunnskap og ferdigheter for å håndtere vareutvekslingen.

De kan omfatte kroppsliggjorte ferdigheter og kunnskap, knyttet til geografisk, språklig og økonomisk kompetanse.

Fot å nærme seg dette store feltet har forfatteren avgrenset seg til utvalgte problemområder og eksempler. Gjenstander med status som normgivende idealtyper i varetransaksjoner står sentralt, bl.a. blir messingbarrer trukket fram. Med utgangspunkt i tre depotfunn mener han å kunne avdekke kronologiske og funksjonelle forskjeller. Mens størrelsen ser ut til å ha vært vesentlig i første fase, ser vektforholdet ut til å bli viktigere på 900-tallet. Det kan tyde på at barenne særlig ble brukt til å garantere for varens verdi i første fase, mens de senere i sterkere grad fungerte som vektjustering. Dette ser Sindbæk som tegn på en gradvis rutinisering av handelen.

Hans tese er at topografien og ruteforbindelser var viktige for knutepunkter uavhengig av politiske strukturer – et forhold han belyser ved å fokusere på fire av stedene – Hedeby, Birka, Kaupang og Staraja Ladoga. For å vurdere knutepunktene rolle trekker han også inn flere andre steder som har vært foreslått som handelsplasser i samme kategori, slike som blant andre Menzlin, Aggersborg, Sebbesund, Löddeköpinge og Fröjel, men uten å finne de samme elementene her som i de nevnte knutepunktene. Han mener derfor at de har spilt en annen rolle eller har hatt en uklar status. Det var rollen i et fjernhandelsnettverk som var avgjørende for om et sted fungerte som knutepunkt.

For å gå dypere inn i forholdet mellom knutepunkter og omland ser han på spredningen av visse varettyper, både importerte nyttevarer og mer luksuriøse gjenstander. Med utgangspunkt i Ribe og rurale områder i Vest-Danmark finner han at utbredelsen ikke bare var knyttet til prestisjesfæren for de få, men den ser ut til å ha hatt en forholdsvis vid distribusjon og omfattet varer som inngikk i den vanlige husholdssfæren også på landsbygden.

Sindbæk stiller seg kritisk til den utbredte forestillingen om kongedømmets rolle i etableringen av disse stedene. Her trekker han fram Ribe, som ofte nevnes som et tidlig eksempel på kongelig regulering. Sett i større kontekst, sto imidlertid kongedømmet ennå svakt på 700-tallet. Regulariteten i handelskontaktene mellom områdene på denne tiden kan dessuten synes overvurdert. Han ser vesensforskjeller mellom Vest-Europa og Skandinavia når det gjelder omfang og organisering i vareutvekslingen på 700-tallet. Etter hans oppfatning var det først på 900-tallet at den rutiniserte handelen i Skandinavia innen rammen av et hjemlig politisk herredømme ble etablert. Sindbæk mener denne politiske situasjonen har vært feilaktig projisert tilbake til 700-tallet.

Når det gjelder langdistansehandelen i Østersjø-området har et sted som Wolin tradisjonelt vært behandlet på linje med Birka og Hedeby. Også her leverer Sindbæk kritiske motargumenter og hevder at dette først skjedde senere. Ved å gå nærmere inn på gjenstandsmateriale som perler og importert keramikk, samt metallgjenstander, mynter, vekter eller mål, finner han få slike spor før på 900-tallet. Han argumenterer derfor for at Wolin ikke var noe knutepunkt i et fjernhandelsnettverk forut for ca. 900.

Også når det gjelder Staraja Ladogas oppkomst som et knutepunkt rundt 750, hevder Sindbæk at det ikke var de transkontinentale handelsrutene mellom Nord-Europa og Orienten som startet det hele, men snarere pelshandelen. Til støtte henviser han bl.a. til det store antall bein av pelsdyr i de eldste lagene. Også når det gjelder handelsveiene langs elvene gjennom Russland til Orienten har han motforestillinger mot den rollen skandinavene og selve elvetransporten er tillagt, og viser til at eksperimenter har vist at vikingtidens båttyper var lite egnet til å ta seg fram her. Han ser heller potensialet i vintertransport på snø og gjenfrosne elveløp, noe som også

har vært påpekt i den eldre forskningen. Hans alternative modell er at Staraja Ladoga vokste fram som resultat av regional samferdsel, basert på sleder og vinterføre, hvor det i den tidligste fasen bare var indirekte kontakt med de øvrige handelsknotepunkter. Først i neste fase fikk handelen med orientalske varer betydning i et internasjonalt møtepunkt mellom vinter- og sommerveier.

Sindbæks studie favner vidt og leverer mange nye og interessante tolkninger, mange på tvers av hevdvunne synsmåter. Den viser tydelig hvordan nye perspektiver og friskt blikk på 'gammelt materiale' kan åpne for nye tolkninger og tolkningsmuligheter. Studien bygger på en imponerende bred lesning, hvor han selv gjør mindre dypdykk og studerer enkeltaspekter i tidssammenheng. Samtidig fører denne tilnærmingen til at fremstillingen kan bli fragmentert og sammenhengen noe uklar. Når forfatteren i stor grad må bygge på andres undersøkelser, kan det være vanskelig å trenge gjennom grunnlagsmaterialets og tolkningenes bærekraft og kompatibilitet. Forskningsinnsatsen er ikke alltid direkte sammenlignbar fra sted til sted. Begrensingene i utvalg av materiale og steder reiser også spørsmål om representativitet. Sindbæk er seg bevisst slike problemer og tydeliggjør også spørsmål knyttet til slike forhold. Bokens forfriskende nyorientering inspirerer i det hele til videre forskning omkring vikingtidens handel og knutepunkter.

Ingvild Øye

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap
Universitetet i Bergen

J.P. Taavitsainen, Janne Vilkkuna & Henry Forssell: *Suojoki at Keuruu – a mid 14th-century site of the wilderness culture in the light of settlement historical processes in Central Finland*. Helsinki 2007. 232 sider. ISBN 978-951-41-1008-5. Bogladepris ikke opplyst.

Baggrunden for udgivelsen af denne interessante monografi er fundet og udgravningerne af en række både, slæder og ski på lokaliteten Suojoki ved floden Keuruu i det centrale Finland. Bogen er kulminationen af flere mindre projekter, alle gennemført dels med udgangspunkt i fundet af disse transportobjekter i 1930, dels i et generelt behov for at forstå dynamikken imellem kultur og natur i det centrale Finland ved overgangen imellem forhistorie og middelalder og imellem middelalder og nyere tid. Listen af deltagende projekter omfatter systematiske C14-dateringer af de ved Suojoki fundne og tilsvarende fartøjer fra andre lokaliteter samt systematiske pollenanalyser fra en række eksisterende og fossile vådområder. Tilsammen med en generel udforskning af områdets kulturhistorie danner de et solidt grundlag for de interessante, men ikke særligt entydige konklusioner, der fremlægges i bogen. Den alsidige tilgang har gjort det muligt at illustrere en række forhold omkring både fundene og det landskab, de har fungeret og er blevet deponeret i, fx hvordan vandstanden og vegetationen har ændret sig, hvordan fundene kan ses i en bredere lokal såvel som regional kontekst, og ikke mindst hvorledes udnyttelsesstrategien i forhold til vildmarkens ressourcer ændrede sig i netop dette århundrede, hvor såvel *eräbønder* som lapper stod over for nye udfordringer.

Monografien indeholder 12 kapitler og to større bilag, en betydelig mængde afsnit, bogens knap 200 sider tekst taget i betragtning. De enkelte kapitler er så forskellige i forhold til både indhold og skrivestil, at læseren til tider efterlades med fornem-

melsen af at læse en række mere eller mindre selvstændige artikler, ikke mindst i forhold til de naturvidenskabelige metoder, der har udgjort en stor del af projektets arbejde, hvorimod syntesen imellem resultaterne opnået af de forskellige fagretninger kun sjældent får lov til at dominere. Man fristes til at tro, at det ville have været nok så hensigtsmæssigt at bruge mere plads på syntesearbejde, end tilfældet er. Bogens i øvrigt ekstremt interessante problemstilling vedr. forholdet imellem to grupper med overlappende ressourcerområder og nogen grad af interdependens, samt dette forholds forandring som følge af ændringer i natur- og kulturforhold, får således set fra et arkæologisk synspunkt ikke den opmærksomhed, som det fortjener. Dette desuden på trods af, at flere af bogens kapitler netop er viet til disse spørgsmål. Nærværende anmelder vil dog ikke udelukke, at vægningen kan tænkes at tilfredsstille forskere med en naturhistorisk baggrund. Bogen kan således ikke siges at være et eksempel på den i de senere år gryende tradition for flotte og spændende synteser tilvejebragt imellem endog meget forskellige fagretninger. På trods af dette fremstår bogen i sin helhed som en gennemarbejdet og særdeles kvalificeret gennemgang og fortolkning af de data, som de forskellige projekter tilsammen har produceret.

Det har, som nævnt, været en gennemgående problemstilling for forfatterne at forsøge at belyse så mange aspekter som muligt af sameksistensen imellem de to grupper, der havde interesser i området, og som begge kunne være ophavsmændene bag deponeringen af de mange både, slæder og ski. På den ene side levede i indlandets dybe skove lapperne (der ikke må forveksles med samerne, om hvem navnet i nyere tid har været anvendt). Denne gruppe ernærede sig ved fangst af fx bævere og fisk, men også ved fremstilling af træprodukter, f.eks. både og ski, netop som de der er fundet ved Suojoki. På den anden side

ekspanderede eråbønderne fra kystegnene ind imod vildmarken. Det specielle ved eråbøndernes driftsform var deres ekstensive udnyttelse ikke blot af den dyrkede jord, men også af vildmarkens ressourcer, som fx vildt og træ. I forbindelse med udvidelsen af bøndernes territorier kom de respektive gruppers ressourcerområder til at overlape hinanden, og da de ændringer i miljøet, som undersøgelsen har kunnet dokumentere, indtraf, blev udnyttelsen til overudnyttelse og udløste en konflikt, der endte til eråbøndernes fordel. Tilsvarende problemstillinger kendes fra mange andre egne af verden. Alene i de skandinaviske vikingers verden har sådanne forhold eksisteret fra Rusland i øst til Grønland i vest. Desværre formår det arkæologiske materiale ikke fuldt ud selv at give et svar på denne problemstilling på et lokalt plan, dvs. i forhold til hvilken af de to grupper der på nedlægningsstidspunktet dominerede området. Som en naturlig og fornuftig følge heraf inddrages øvrige kulturhistoriske studier af perioden samt de naturvidenskabelige undersøgelser i forfatterens overvejelser. Det lader sig dog ikke gøre at bestemme de særdeles interessante transportgenstandes ophav nærmere end til, at de har tilhørt enten den ene eller den anden gruppe. Denne tamme konklusion kan dog dårligt lægges forfatterne til last, idet de igennem hele værket ærligt dokumenterer, hvorfor de ikke vil gå videre end det. Samtidig med dette rummer værket betydelige mængder information omkring transportobjekternes fremstilling, form og brug og om områdets natur- og kulturhistorie i øvrigt. Alle disse informationer har desværre kun i begrænset omfang fundet vej til konklusionen og sammenfatningen, men findes spredt igennem bogen.

Hvad bogens udstyr og grafiske udformning angår savnes især for kortmaterialets vedkommende konsekvens og overskuelighed. Der anvendes således en række forskellige typografier, heriblandt såvel digitalt fremstillede som håndtegnede kort,

og denne sammenblanding af præsentationsformer gør det vanskeligt at navigere imellem de forskellige kort. Indholdsmæssigt savnes især et godt oversigtskort over regionen med mulighed for at stedfæste lokaliteten i Finland i det hele taget, noget der i bogens nuværende form er forbeholdt læsere med et i forvejen indgående kendskab til centralfinsk topografi. Bogen er rig på fotografier og originaltegninger af fundene. Forfatterne formår her på fremragende vis at illustrere den tekniske detaljerigdom, der findes i fundet, og hvordan fundene tager sig ud sammenlignet med tilsvarende fund fra især Finland.

Bogen fremstår som et væsentligt bidrag til studiet af ikke blot transportteknikken i Finland i middelalderen, men også af peri-

odens bosættelsesmønstre og økonomiske udnyttelsesstrategi i forholdet imellem opdyrket land og vildmark. Dertil kommer et betydeligt bidrag til forståelsen af især den forudgående periode og overgangsprocesserne imellem forhistorie, middelalder og nyere tid. Man kunne ønske, at en større præsentation med plads til flere sammenligninger med paralleller fra ind- og udland blev mulig, både i forhold til genstande, dynamik imellem grupperne i området og samspillet imellem de naturlige forandringer i et område og dets beboere. Indtil da fremstår denne korte, men indholdsrige monografi som en værdig præsentation af et exceptionelt fund med stort potentiale for adskillige forskningsgrene.

Poul Baltzer Heide

Institut for Antropologi, Arkæologi og

Lingvistik

Aarhus Universitet